hof, van de hand van Evert
ndschapsontwikkelingsplan

n door Willy Smit-Buit over
l als papierman. In dit ver-
en koperindustrie op de Ve-

ie over tekenaars van oude
veneens een boekje open-
de Meester Tiemanstraat in

t over een gedenkwaardige

er de inrichting van de Gro-
aaf schrijft over de Hof van
rink aandacht besteedt aan
kse slacht.

s met meer wetenswaardig-
uw Leurink-van Vembde ons
n Wissel.

Ampt Epe

Historische vereniging voor Emst—Epe—Oene—Vaassen

Nummer 165
www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961
Nr. 165 – februari 2008

Redactie: D. Hamer, H. Tijman-Logtenberg
Redactieadres: D. Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe
redactie@ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Postadres Ampt Epe: Postbus 114, 8170 AC Vaassen

Bestuur:

Voorzitter:	E. de Jonge, tel. (0578) 66 22 08 voorzitter@ampt-epe.nl
Secretaris:	H. Stakenburg, tel. (0578) 64 19 12 secretaris@ampt-epe.nl
Penningmeester/ ledenbeheer:	M.L. Endendijk, tel. (0578) 61 30 78 penningmeester@ampt-epe.nl
PR / website	W.J. van 't Einde, tel. (0578) 57 65 51
Leden:	E. Brummel, D. Hamer, H. Kloezeman

Lidmaatschap: 15,00 euro per jaar
Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester Ampt Epe
I.S.S.N.-nr. 1383-2026

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Ampt Epe.

Bij de voorplaat (met dank aan Jan Kiesbrink): De Donselaarsweg in Oene, op de achtergrond de Nederlandse Hervormde kerk. In 1943 geschilderd door H. Logtenberg uit Apeldoorn als tegenprestatie voor in Oene ontvangen voedsel in de oorlogsjaren 1940-1945.

EEN TERUG– EN EEN VOORUITBLIK

Van de voorzitter

Het vorige jaar werd afgesloten met vergaderingen over cultuurhistorie. Zo was ik aanwezig op een bijeenkomst van de Klankbordgroep LOP (zie bladzijde 3) en spraken Peter Stork en ik met de samensteller van de beleidsnotitie Cultuurhistorische Waardenkaart gemeente Epe. Het lijkt de goede kant op te gaan.

Maar of dat zo is? Neem nu het ingezonden stuk in het Veluws Nieuws, medio december 2007, van medelid en Vaassenaar Cees Wittekoek. Hij maakt zich terecht ernstig zorgen over de ontwikkelingen in het centrum van Vaassen. Ik begreep dat hij geen enkele reactie heeft gekregen op zijn suggestie een praatgroep te vormen waarin de bewoners van het dorp hun zegje kunnen doen - of zij het nu wel of niet eens zijn met de geplande ontwikkelingen. Ik had de hoop dat de belangenvertegenwoordigers in Vaassen daarop in zouden spelen, maar helaas. Straks hebben we alleen het boek van Frans Schumacher nog, waarin we kunnen zien hoe het eens was. Laat dat niet gebeuren!

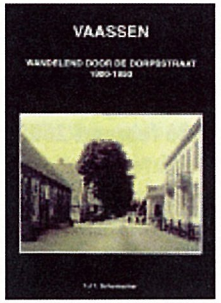

In februari 2008 is, zoals gebruikelijk, onze winterlezing, met ditmaal een lezing over de Veluwse beken en sprengen. In april blijven we bij het landschap als de heer Demoed vertelt over de (verdwenen) marken op de Veluwe. Ik hoop dat u met velen aanwezig zult zijn.

Tot slot wil u herinneren aan het feit dat het 500e lid in zicht is. Dus haast u om hem/haar aan te brengen, want ook u wordt beloond!

Evert de Jonge
voorzitter@ampt-epe.nl

N.B.: Dit item in ons blad wordt ongeveer een maand voor het verschijnen geschreven en is daarom nooit geheel actueel!

MEDEDELINGEN

Gemeentegids 2008 vergat Vaassen
Onder de rubriek 'Kunst en cultuur' staat Ampt Epe al enkele jaren vermeld. Vreemd genoeg is daarin dit jaar opgenomen dat wij een historische vereniging zijn voor de dorpen Emst, Epe en Oene. Kortom, men heeft Vaassen weggehaald! Niet onze fout. We hebben direct geprotesteerd.

Mailservice
Wie ook via de mail op de hoogte wil blijven van de laatste nieuwtjes, kan dat opgeven

via: wimvanteinde@gmail.com.

Oude kaarten digitaal
Op de website van het LOP kunt u oude kaarten zien: www.vvtij.nl. Het betreft de kaart van De Man, 1806, en een midden-negentiende-eeuwse topografische kaart.

AGENDA

26 februari 2008:
Winterlezing door ons medelid drs. Jacques Meijer over het Oost-Veluwse beken- en sprengengebied, met name in de gemeente Epe.
LET OP: Locatie: Brinkzaal, Hammershoek, Oenerweg, Epe.
Aanvang 20.00 uur.

17 april 2008:
Jaarvergadering, Dorpszicht, Oene, aanvang 19.45 uur. **Gevolgd door een lezing** door dr. H.B. Demoed, Zutphen, over markegenootschappen in Gelderland, toegespitst op de gemeente Epe.
Locatie: zaal Dorpszicht, Post, Oene.

31 mei 2008:
Voorjaarsexcursie met Jacques Meijer door het beken- en sprengengebied te Vaassen, bij en rond onder andere de Geelmolen.
Nadere info volgt in het aprilnummer.

Eind oktober/begin november:
Najaarsfilmavond in Emst.

RECTIFICATIE 'AMPT EPE', nr. 164

We kregen een telefoontje van Jan de Graaf dat in zijn vorige artikel over de Oener kerkhistorie een regel is weggevallen op pagina 26. Blijkbaar is er bij ons iets misgegaan bij het omzetten van het 'werkbestand' naar een pdf voor de drukker. Excuses daarvoor.

De zin moet als volgt luiden:
"Hij verzekert dat er meer dan 20 personen geweest zijn en dat er 's middags ook het Heilig Avondmaal bediend is."

De Kleine Voorne, Oene

LANDSCHAPSONTWIKKELINGSPLAN VAN VELUWE TOT IJSSEL

Ook u kunt meehelpen!

Evert de Jonge

In 2007 hebben de gemeenten Apeldoorn, Epe, Heerde en Voorst groen licht gegeven voor het realiseren van een landschapsontwikkelingsplan (LOP). Hiervoor is een stuurgroep in het leven geroepen, bestaande uit vier wethouders van de vier gemeenten; de stuurgroep wordt ondersteund door een projectgroep. In de laatste groep zijn twee ambtenaren, aangevuld met de opdrachtnemers (LOS) en Landschapsbeheer Gelderland, opgenomen. Op hun beurt

Het bewaarde deel van de middeleeuwse Emsterenk, die zich eens uitstrekte van de Stationsstraat tot net over de Laarstraat en van de voormalige spoorlijn Apeldoorn-Zwolle tot vlak voor de Woesterweg. Gezicht vanaf de Laarstraat richting het Muggenveld, met op de achtergrond de boerderij Laarstraat 24 (rijksmonument, anno 1737). Dit deel van het landschap zou onaangetast moeten blijven, naar mijn bescheiden mening.

worden zij ondersteund door een klankbordgroep, bestaande uit zo'n dertig gebiedsorganisaties, die vanaf december 2007 drie- à viermaal bijeenkomt.

NB: Het Erfgoedplatform (vertegenwoordigd door Evert de Jonge) en de Bekenstichting (idem Peter Stork) zijn twee van de dertig organisaties.

Het LOP heeft een landschapsvisie op hoofdlijnen opgesteld, die verder gedetailleerd dient te worden via een uitvoeringsplan met projecten. Dit laatste moet via actoren nader worden uitgewerkt. Het LOP stimuleert dat. De klankbordgroep brengt meningen van de achterban in en adviseert de stuurgroep.

Nu kan een klankbordgroep veel, maar het betreft natuurlijk allemaal eenlingen. Daarom wordt hulp gevraagd van de bewoners, u dus. Op verschillende wijze kan hulp worden geboden. De opdrachtnemers (LOS) willen graag voorbeelden van situaties in het landschap die de moeite waard zijn te bewaren en op te nemen in het LOP. Het eenvoudigste is bijvoorbeeld die in uw eigen omgeving te fotograferen en door te geven aan de opdrachtnemers (LOS), wel met omschrijving.

N.B.: Het gaat niet om foto's van bijvoorbeeld een beek, een bos of heide, want dat wordt toch wel bewaard. U moet denken aan bestaande situaties die bijzonder zijn, verfraaiingen (bijv. aangelegde houtwallen) of aangebrachte landschapselementen die als voorbeeld kunnen dienen voor anderen.

Ook kunt u suggesties kwijt over waar er een gedetailleerd uitvoeringsplan zou kunnen worden gerealiseerd. Er staan natuurlijk al grote projecten op stapel, zoals de beekherstelprogramma's waarin de Bekenstichting en/of Ampt Epe c.q. het Erfgoedplatform participeert (zie vorig nummer laatste bladzijde), maar er kunnen ook kleinere projecten worden uitgevoerd.

Heeft u vragen, dan kunt u mij bellen: 0578 - 66 22 08. Voor meer informatie kunt u de site bezoeken: www.vvtij.nl

WILD WEST OP DE VELUWE

Iedereen kent wel die wildwestfilms waarin er in de plaatselijke saloon met mensen wordt gesmeten. Dat verwacht je niet zo direct in Nederland.

In een buurtschap bij Vaassen kwam het op zondagavond 7 mei 1933 tot een treffen tussen twee vuistridders. In het voorjaar, met de liefde in de buik, kwamen bij hen het primitieve oerinstinct boven. De naijver tussen de beide concurrenten in de liefde bleek zo hoog op te lopen dat alleen een stevig gevecht nog uitsluitsel kon brengen. En als volwaardige westernhelden besloten de beide vechtersbazen het gevecht met een echte uitsmijter. Een van hen werd door de ander door het caféraam naar buiten gesmeten.
Of het geschil daarna is bijgelegd, vermeldt het verhaal niet.

Uit: Nieuws- en Advertentieblad, 10 mei 1933
(met dank aan Wim van 't Einde)

DE EMSTERHOF: EENS WOONPLEK van de Veluwse richters (1)

Evert de Jonge

Ten noordoosten van Emst, vlak naast de oude spoorlijn tussen Apeldoorn en Zwolle, ligt een fraaie boerderij die bekend staat als De Emsterhof. Het betreft een van de oudste boerderijen in de gemeente Epe.
Over de geschiedenis is vrijwel niets gepubliceerd en dat is jammer, want al is het gebouw niet middeleeuws, de geschiedenis van het object gaat wel terug tot die tijd. Eens was het de woonplek van de Veluwse richters, de belangrijkste hertogelijke functionarissen op de toenmalige Veluwe. Zij waren namens de hertog belast met de handhaving van orde en gezag, hielpen mee om in oorlogstijd de ridderschap op te roepen en aan te voeren en ondersteunden het innen van de grondbelasting.
Daarna woonden op de boerderij belangrijke families, zoals de Van Limburgs en Daendels. Pas in de negentiende eeuw werd het een 'gewone' boerderij. Thans is het een van de vele boerderijen in de buurtschap Westendorp tussen Emst en Epe.
De geschiedenis van De Emsterhof begint in de periode van de hoven op de Veluwe.

Hofstelsel en richters

In de Middeleeuwen waren de mensen in meerdere standen, thans zouden we zeggen klassen, ingedeeld. De hoogste twee waren de geestelijken en de adel. De derde en laagste stand werd gevormd door de rest, maar deze groep was weer verdeeld in allerlei substanden. Zo waren er stedelingen en zogenaamde vrijen, maar ook onvrije mensen, de zogenaamde horigen. Dezen woonden binnen een

bepaald gebied, niet ver van een hof (boerderij) van een heer (of geestelijke instelling), wiens land men bewerkte tegen een pacht in natura. Op het hof woonde meestal een meier -soms van adellijke afkomst- die de pachten voor de heer regelde, maar tevens de gronden die direct onder het hof vielen, liet bewerken door de horigen. Dit heette herendiensten. Ook werd er op een hof recht gesproken: het zogenaamde hofgericht. De kring van horigen die onder een dergelijke rechtskring viel, werd aangeduid als de 'echte' van het hof (als een soort huwelijk). Wie tot een echte hoorde, diende binnen deze kring te huwen: door wisseling van horigen kon er buiten de hof worden getrouwd. Het hof, de diensten en de horigen noemt men het hofstelsel.
Dit klinkt alles als een zware last voor de horige, maar in de praktijk viel het mee. In de tweede helft van de Middeleeuwen raakte het stelsel, vooral op de Veluwe, snel in verval. De pachten bleven echter en omdat die door de stijging van de geldwaarde in natura dienden te worden betaald, werden de horige boeren relatief welvarender dan menige vrije plattelandsbewoner!

De Emsterhof heeft zijn ontstaan te danken aan het hofstelsel. Als 'den hoff thoe Empss' werd het in 1313 genoemd als bezit van ridder Heribert van Putten, die op het gelijknamige kasteel Putten bij Elburg woonde. Hij was een der grootste grondbezitters op de Veluwe. Al tijdens zijn leven was De Emsterhof geen hofboerderij meer, want de bewoner was toen een zekere Lubbert van Emse. Hij kan een nakomeling van voormalige meiers zijn geweest.
Of het door de centrale ligging op de Veluwe komt, is niet duidelijk, maar opvallend is dat een aantal decennia richters van de Veluwe op De Emsterhof woonden en leden van de familie Van Em(p)se waren. In 1265 wordt er gesproken van Theodericus (Dirk) de Emse, judex Velue, en in 1307 is de al genoemde Lubbert van Emse judex in Velua. Eerstgenoemde bezat goederen in de Oosteryck, onder andere de curtis Erlehove (Adelaarshof), waarop hij hypotheek nam ten gunste van het Kapittel van Sint Marie te Utrecht. Zijn wapen was een opspringend hert. Het toeval wil dat dit later het ambtswapen van Epe en nog later van de gemeente werd.

Leengoed

De Emsterhof of 'Den hof tot Empsse' werd na de 'hofperiode' verheven tot leen van de leenkamer van het huis Putten. Dit betekende dat degene die door erfopvolging bezitter werd van het hof, zich moest laten belenen, een symbolische daad waarbij de leenheer (huis Putten) van zijn leenman (op De Emsterhof) een bedrag aan geld kreeg. De leenregisters, die bewaard zijn vanaf de zestiende eeuw, geven duidelijkheid over de bezitters van De Emsterhof die de familie Van Emse opvolgden. Allereerst werd in 1482 een zekere Arent ven Brienen beleend met De Emsterhof en na hem -in 1502- zijn zoon Hendrik van Brienen. De familie Van Brienen was een vooraanstaande riddermatige familie, bezat diverse kastelen en stond in de gunst bij diverse Gelderse hertogen.
Na Hendriks dood werd in 1526 zijn zoon Arent van Brienen beleend, die op zijn beurt weer werd opgevolgd door heer Johan van Brienen, een geestelijke. Zijn belening staat niet in de registers. Wel meldde het leenregister dat Johan in 1531 het nabijgelegen Larysgoed verwierf, eveneens een leen van het huis Putten. Dit goed is vrijwel zeker identiek aan het Pijkerensgoed dat thans nog aan de doorgaande weg tussen Emst en Epe ligt (aan de overkant van de schaapskooi).
Al vóór 1550 verkocht Johan de twee leengoederen aan zijn zwager en zuster Reijner van Arler en juffer Eefsche van Brienen. Zijn zuster liet dit pas na de dood van haar man belenen.

Van Arler

De familie Van Arler was rond 1430 in pandbezit van de schoutambten Putten en Nijkerk gekomen. De genoemde Reijner van Arler was een lid van deze familie en van 1522 tot 1531 schout van Putten en slotvoogd van Hulckestein, een burcht in de buurt van Nijkerk. Hij was een belangrijk persoon op de Noordwest-Veluwe en zal waarschijnlijk geen voet hebben gezet op De Emsterhof.
Na zijn dood verdeelde zijn vrouw Eefsche de twee leengoederen onder haar zonen. Zoon Reijner junior kreeg De Emsterhof -hij was toen circa 15 jaar- en pas als meerderjarige, op 23-5-1569, deed hij zelf leenhulde. Na zijn huwelijk met jonkvrouw Margaretha Rickss besloten de echtelieden een testament te maken, waarbij zijn vrouw het vruchtgebruik van De Emsterhof kreeg (6-2-1576). Het echtpaar had geen kinderen. Na het overlijden van Reijner (1587) zou Margaretha nog ruim 44 jaar gebruik maken van haar recht. Zij overleed, ongeveer 80 jaar oud, in 1631. De Emsterhof vererfde toen op Reijners oudere broer Hendrik, die van moeder Eefsche al het Larysgoed had gekregen.
Hendrik woonde vermoedelijk in Harderwijk waar hij onder andere gildemeester van het Sint-Georgiusgilde was. Naast de goederen in Emst was hij ook medebezitter van het stamgoed Arler in Putten. Maar hij kwam er niet

De locatie van De Emsterhof. Het scheelde maar weinig of de in 1887 aangelegde spoorlijn zou dwars door De Emsterhof hebben gelopen. (Detail kaartblad 374 (Vaassen; 1917), Historische Atlas Gelderland)

zonder kleerscheuren van af, want in 1595 had hij onenigheid met zijn zuster Catharina over het gemeenschappelijke bezit. Schijnbaar deelde hij de revenuen niet graag en eerst na tussenkomst van het Hof van Gelre moest hij het weer goedmaken en dulden dat ook zij gebruik maakte van het stamgoed.

Hendrik was getrouwd met Hermanna van der Hell, een dochter van Cosijn van der Hell en Truida van Oldenbarnevelt (een ver familielid van de bekende raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt), en overleed omstreeks 1621. Zijn zoon Reijner werd op 25 februari 1622 beleend met zowel De Emsterhof als het Larysgoed. In 1631 droeg hij deze over aan zijn dochter Hermantgen van Arler. Even gooide Reijners broer Johan roet in het eten, want hij claimde het bezit van de twee goederen. Ook nu weer zou door tussenkomst van het Hof van Gelre het recht zegevieren. Wel werd in de uitspraak opgenomen dat, indien Hermantgen zou overlijden zonder lijfserven, Johan opnieuw een kans zou krijgen.
Noch de familie Van Brienen, noch Van Arler woonde op De Emsterhof, zodat de feitelijke bewoners (onbekende) pachters waren. Die zullen ongetwijfeld al een herenkamer hebben moeten onderhouden, waarin de eigenaren af en toe een tijdje konden verblijven. Vooral in de zomer ontvluchtte men -ook toen al- graag de stad. Pas in de zeventiende eeuw kwam hier verandering in, toen Hermantgen van Arler naar Emst verhuisde.

Ruziënde adel

Juffrouw Hermantgen van Arler, zoals zij werd genoemd, was gehuwd met Johan van Wijck. In 1639 maakte zij met het oog op haar lastige oom Johan een testament, waarin zij bepaalde dat De Emsterhof en Larysgoed zouden vererven op de kinderen van haar moeders zusters Aeltgen en Egbertien van Nulde. In 1656 herhaalde zij dit nog eens, waarbij de uitspraak van het Hof volkomen werd genegeerd.
In haar laatste testament werd haar man jonker Jan van Wijck genoemd. Ook hij profiteerde van een eventuele erfenis, want zijn nichten moesten hem in voorkomend geval 1000 gulden uitbetalen. Dit had een speciale reden, want -zo is te lezen in het testament- jonker Johan had 'so aen die timmeragie vant Huys als anderen, waren aengelecht ende verbetert', en dat moest natuurlijk op een of andere wijze worden vergoed.

Het echtpaar Van Wijck-van Arler was het eerste echtpaar van de bezitters die met zekerheid ook daadwerkelijk op De Emsterhof woonden. Bij hun entree hadden zij de woning dus flink vertimmerd. Jonker Johan, die afkomstig was uit een oud-Betuws adellijk geslacht, had dan wel iets beneden zijn stand getrouwd, maar wel iemand met geld!
Om nu zijn ambities waar te maken en met de andere lokale adel te kunnen wedijveren, was het nodig De Emsterhof meer allure te geven. Dit kon door de woning te verfraaien en daarmee meer status te krijgen. Hij noemde zich daarom alvast Jonker Johan van Wijck tot den Emsterhof.
De volgende stap was het verwerven van het lidmaatschap van het lokale ambtsjonkerscollege (de bestuurders van het schoutambt Epe) en daarna de Veluwse ridderschap. Om dat te bereiken, moest hij verschillende hobbels nemen, zoals het bezit van 25 morgen land (circa 21½ hectare) of een waarde van 18.000 gulden in onroerend goed. De Emsterhof voldeed hier nog niet aan, maar door aankopen kon je zoiets wel bereiken. Een andere zaak was het aantonen van adeldom.

Het zat Johan niet mee. In 1640 werd hij weliswaar geërfde van Veluwe -een status die iedere grotere grondbezitter kon bereiken- maar dat was niet genoeg om het te maken. De vermeerdering van zijn bezit kwam maar niet van de grond. Ook een poging om zijn adeldom te laten bevestigen voor het gerecht van Wijk bij Duurstede leverde niet het gewenste resultaat op.
De frustraties zaten diep. In 1657 werd de jonker ook nog eens flink vernederd, toen hij ordinair ruzie kreeg om een claim op een bank in de kerk van Epe. Wat was het geval? Zijn dochters zouden plaats hebben genomen op de bank van een 'gewone' boerenfamilie. Toen die hun recht claimde, had jonker Johan er niet voor teruggedeinsd van scheldwoorden gebruik te maken. In zijn aanklacht voor de schout van Epe -die een neef van hem was- claimde hij het bezit van de bank, als erfgenaam van zijn ouders. Een reeks van getuigen pro en contra, van wie sommigen ooit als dienstbode hadden gewerkt voor de jonker, legde een getuigenis af. Uit de stukken blijkt één ding: de lokale adel steunde de jonker niet. Blijkbaar werd hij in zijn tijd al als een 'kale' jonker gezien! Ondanks de nederlagen zou Johan tot aan zijn dood het predikaat van jonker hardnekkig blijven gebruiken.

Belasting betalen is van alle tijd

In het kohier van de verponding (populair gezegd de onroerendgoedbelasting) van het ambt Epe werd De Emsterhof in 1648 genoemd als liggende in de buurtschap Westendorp. Jonker Johan van Wijck werd -als man van Hermanna van Arler- als eigenaar aangeslagen, al was de werkelijke betaler zijn pachter Jan Alberts. Deze moest 14 gulden betalen voor het huis en hof, groot 3 spint, en aangrenzende 3 morgen weideland. Tevens pachtte hij nog 7 mud zaailand, waarvoor hij tiendplichtig was en daarom de vierde gerve (een vierde deel) aan de Gelderse Rekenkamer schuldig was. Tot slot moest ook 4 gulden en 17 stuivers tijnsrecht afgedragen worden aan de Rekenkamer. Er werd nog vermeld dat er rond het goed heggeholt (om het goed staande bomen en struiken) stond. Jan Alberts was in 1663 ook nog pachter van het goed. Toen werd de belasting verlaagd tot 11 gulden en 11 stuivers.

Het echtpaar Van Wijck-van Arler had vier dochters. De oudste juffrouw Gerdina van Wijck huwde met jonker Andries van Limborch. Zij werd op 4 september 1678 beleend met de twee leengoederen, als erfgename van haar moeder Hermanna. In de akte staat dat de goederen moesten worden gedeeld, waarna haar zusters, de juffers Catharina, Johanna Theodora en Reiertjen (ook Reinira genoemd), ieder apart met een vierde deel werden beleend.
Zuster Johanna Theodora huwde Lodewijk van Hattum. Hun enige kind Hermanna Wilhelmina, geboren 1682, huwde in 1711 met Egbert Daendels. Moeder en dochter sloten nog kort voor het huwelijk op 6 juli 1711 een magescheid (boedelscheiding) samen met Reinira, Johanna's zuster, waarin een eerdere scheiding uit 1708 -gemaakt na het overlijden van zuster Catharina- tussen de genoemde zusters en hun oudere zuster Gerdina ter sprake kwam. Reinira deed nu afstand van het land dat zij in 1708 kreeg toegedeeld. Johanna Theodora en haar dochter hielden het land en betaalden daarvoor aan hun zuster c.q. tante een bedrag van 1100 guldens. Het huis De Emsterhof kwam toen volledig in hun handen en Gerdina behield alleen zaailand en akkers. De nieuwe eigenaresse zou niet lang in het bezit blijven van De Emsterhof, want zij overleed

zeven jaar later (1718). (wordt vervolgd)

Bronnen:
Nederlandsche Leeuw, jrg. 1943 en 1962
Gelders Archief:
-Bataafs-Frans archief, inv.nr. 4784
-Archief Leenkamer Putten
-Collectie Muschart, deel 23
-Huisarchief Tongeren
-Civ. Proc. Hof, inv.nr. 5387 (proces 1657 nr. 43)
Streekarchief Noord-Veluwe, standplaats Epe:
-Archief notaris Van der Feltz, inv.nr. 723, akten 54, 56 en 70
-Bevolkingsregisters
-Kadaster
Gesprekken met de heer J. van Westerveld ('Kleine Jan'), familie Bokma

Literatuur:
W.F.M. Ahoud, 'De oudste generaties van enkele geslachten Van Wijck in de Betuwe' in: Genealogische bladen, deel 4 (Arnhem 1997), 108-151
H. Brom, Oorkondenboek Sticht Utrecht
K. Heringa, Oorkondenboek Sticht Utrecht, deel II (Den Haag 1940)

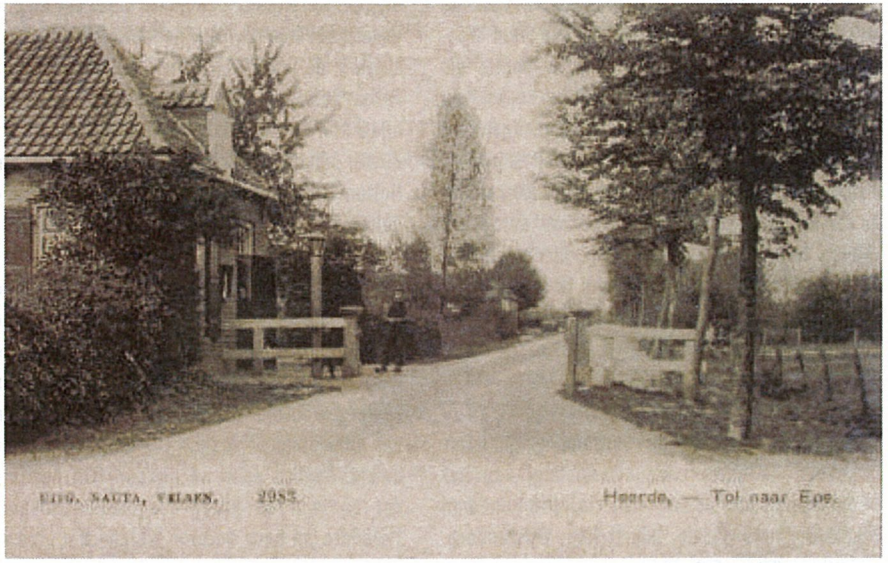

Al staat er op de kaart "Heerde-Tol naar Epe", toch is dit naar alle waarschijnlijkheid de tol tussen Emst en Epe. In dezelfde omgeving was vroeger ook het Larysgoed, waarover in bovenstaand artikel wordt gesproken.
(Met dank aan Gemeentearchief Epe)

AANVULLINGEN OP FOTO ULO-SCHOOL, 1946

Met dank aan Jan Stel en Lijda van den Bremen

De heer J. Stel, een geboren en getogen Epenaar, nu in Heerde woonachtig, staat zelf ook op de foto en herkende nog veel klasgenoten, maar niet de broer van 'onze' Lijda!

Bovenste rij:
Betsy Dijkslag, Else Posthumus, Martha Heslinga, Hennie Thierry, Jaap Kwakkel, Piet Kasteel?, Gerrit Koekenberg, Michiel van Hoenwijk, Gerrie van Leeuwen, Sepje de Boer, Marietje van Dalfsen, Hilda Kraayenbrink, Adrie van de Brink, Alie Kwakkel, Hetty Blok.

2e rij: Leraar Koot, Leo Horn?, Bennie ?, Jan Stel, ?, Marietje van Breen, Johanna (Jopie) Riphagen, Geertje Heering, ? Dijkhuizen, Annie Witteveen, Fennie van Aefst, Lucie van Leeuwen, Bertha van Leeuwen.

3e rij: Henk Jonker, Herman Hanewinkel, Kees Nienhuis, Chris Hassink, Rob(bie) Buitenhuis, Marten Ettema, Henk ?

Onderste rij: ?, Gerard Roescher, ?, Anton Schultink, Joop Wynia, Wim Jonker, Gerard Mulder, Jan van de Brink?

De overige namen blijven welkom!

KERK EN KUNST

De geschiedenis van de inrichting van de Grote Kerk te Epe - II. Na de reformatie (1)

Jan van Zellem

In een vorig artikel hebben we de reconstructie van de inrichting van de Grote Kerk in Epe vóór de reformatie beschreven. In deze bijdrage bespreken we de periode vanaf 1600 –toen de eerste predikant als Verbi Divini Minister, de bedienaar van het goddelijke Woord, aan de 'gereformeerde' kerk van Epe werd verbonden– tot 1800. Na 1800 geven zowel gedrukte als geschreven bronnen en tekeningen ons informatie over de veranderingen in het interieur van de kerk.

De reformatie op de Veluwe en in het bijzonder in Epe

De Veluwe was tijdens de Opstand tegen Spanje tot circa 1590 frontgebied, in het oosten langs de IJssel en in het zuiden langs de Rijn.
De hertog van Parma, een neef van Philips II, hield van 1575 tot 1589 een succesvolle opmars in de Nederlanden: Brabant, Overijssel, Drenthe en Groningen werden bezet. Zutphen viel in 1583, Deventer in 1587. Maar de Veluwe bleef met Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland in Staatse handen. Dat hield in dat de Staten-Generaal het daar voor het zeggen hadden.[1]

In 1589 keerde het tij. Maurits, de zoon van Willem van Oranje, en diens neef Willem Lodewijk heroverden in succesvolle veldtochten, die tot aan 1605 duurden, grote delen van de Noordelijke Nederlanden die eerder verloren waren gegaan. Deventer en Zutphen werden in 1591 bevrijd, Oldenzaal, Groenlo en Bredevoort moesten tot 1605/1606 wachten, voordat de Spaanse bezetting verdween.[2]

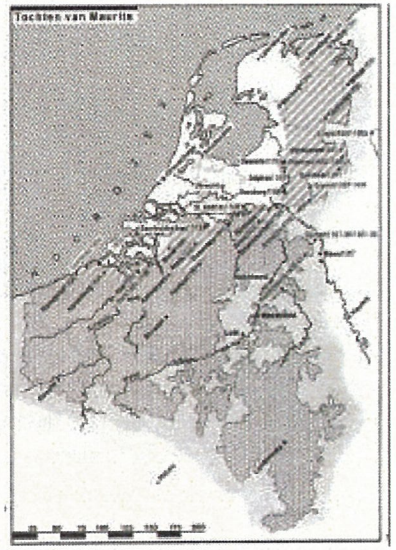

Veldtochten van Maurits
Blanco: oorspronkelijke gebied Staten-Generaal. **Gearceerd:** veroveringen Maurits en Willem Lodewijk. **Gestippeld:** overgebleven gebied van Parma. **Breda:** 1590 door Maurits veroverd **Lingen** 1597-1605: door Maurits veroverd, maar door de Spanjaarden heroverd. Bron: zie noot 1

Intussen nam het aantal predikantsplaatsen op de Veluwe zo toe dat de synode van Nijbroek in 1592, de eerste die sinds 1583 weer kon worden gehouden, besloot tot splitsing van de classis: de Over-Veluwe met Arnhem als hoofdplaats en de Neder-Veluwe met als hoofdplaats Harderwijk.[3] In de Nederlandse Hervormde Kerk vormen enige hervormde gemeenten een ring en enige ringen een classis [van coláre (L) = samenroepen].
Uit de Acta van de classis Neder-Veluwe van 1592 tot 1629 blijkt wanneer de reformatie in Epe vaste voet kreeg.[4] Op 4 juli 1592 werd in Harderwijk een vergadering van de classis gehouden. Bij de rij van namen van afwezigen is vermeld dat Ludolphus Poicke (later steeds Pieck genoemd), pastor in Epe, zich schriftelijk verontschuldigde: 'excusavit se per literas'. Allen die op de classis verschenen, hebben ermee ingestemd 's morgens om zeven uur te verschijnen en om elf uur te preken. 's Middags moeten zij van een tot vijf uur examen doen.[5]
Op 14 en 15 november 1592 vergadert de classis in Oldebroek. Ludolphus Pieck van Epe ontbreekt wederom. 'Hij heefft sich ontschuldicht deur lijffswackheit ende behoefft sich geh. voort conform te holden ende te dragen.' [6]
Op de classisvergadering van 25 april 1598 verklaart Ludolphus Pieck, pastor te Epe, 'dat hy tegenwordigh die lehr dess Catechismi als schifftmatigh nit en konte bekennen [....] hefft oick niet willen verclaren off beloven dat hy den Catechismum onderteickenen wilde.' [7] Hij kon zich dus niet met de 'nieuwe leer' verenigen.
De broeders verklaren dat, gelet op de lange tijd die hij heeft gehad om zich te bedenken, zij hem niet als dienaar van de gereformeerde kerk kunnen aannemen. Zij zullen de 'Hoher Overheit' verzoeken hem de dienst te Epe en Oene te verbieden. Verder zullen zij mededelen dat Ludolphus verzocht heeft om, nu hij zo oud is, voor alimentatie in aanmerking te komen.

Interieur St. Bavokerk te Haarlem (1636), Pieter Saenredam (1597-1665). Bron: zie noot 13

Een jaar later, op 18 juli 1599, wordt de classisvergadering in Elburg gehouden. Daar verschijnt Joannes Voscule die in Epe in dienst is gekomen. De classis komt overeen hem 'alle moegelicken hulp ende assistentie te doen, dat hy behoerlick onderholt cryge.' [8] (De naam 'Voskuil' wordt telkens weer anders gespeld).
Op 15 april 1600 wordt de classisvergadering in Epe gehouden. Johannes Vosskull is dan scriba. In het verslag wordt vermeld:
'Johannes Voskuyll verklart dat hi door het gebruck des Nachtmaals (avondmaal) ein gemeinte heefft angevangen op te richten, doch noch gein ouderling en diaconen erwelt (gekozen) welck he verhopent dat erst dages solches (zulks) gedan solde werden.'

En zo wordt in 1600 in Epe een 'gereformeerde' gemeente gesticht.[9]

IIA. De kerkinrichting van 1600 tot 1800

De vraag is nu wat dit betekende voor de kerkinrichting. De Veluwe was sinds 1578 onafgebroken in Staatse handen gebleven.[10] Op 29 januari 1582 verbood de overheid om elke andere religie dan de gereformeerde in het openbaar te oefenen. In het openbare leven moesten alle tekenen die aan het rooms-katholicisme herinnerden, worden verwijderd. Maar daarmee hadden de dorpen geen haast.[11]
Ten aanzien van de liturgie waren echter wel de opvattingen veranderd. In de kerken van de reformatie staat het woord van de bijbel centraal. Het altaar vormt niet langer het zwaartepunt van de kerkinrichting. Na de overname van de kerken door de gereformeerden werden ze van 'paapse superstitiën' (bijgeloof) gezuiverd.[12] Op de schilderijen van kerkinterieurs uit de zeventiende eeuw valt op dat de kerken grote, lege ruimten waren. Op een schilderij van Pieter Saenredam (1597-1665) 'Interieur van de Sint Bavokerk te Haarlem' (1636) zien we een grote, hoge ruimte zonder stoelen of banken. Een vrouw met twee kinderen rust even uit aan de voet van een pilaar, haar boodschappenmand naast zich en op enige afstand een hondje. Verderop wandelen enkele mannen.[13]
Nog duidelijker komt de functie van de kerk als wandelplaats tot uiting op een schilderij van Saenredam uit 1652: 'Interieur van de Nieuwe Kerk in Haarlem'.[14] Ook het 'Interieur van de Oude Kerk te Delft' uit 1670/1675 van Hendrick Cornelisz van Vliet (1612-1675) wordt gekenmerkt door grote, hoge ruimten, waarin een moeder met een kind even uitrust en een man

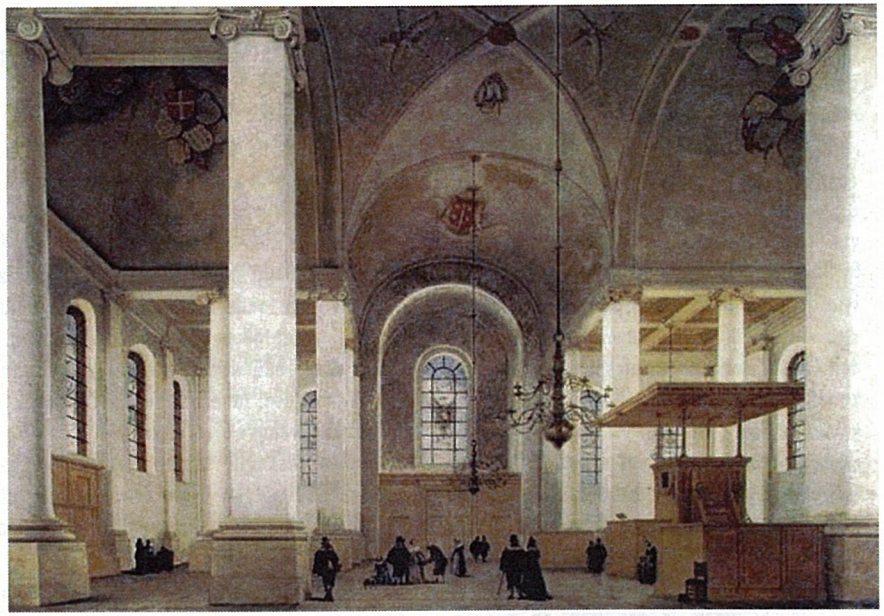

Interieur Nieuwe Kerk te Haarlem (1652), Pieter Saenredam (1597-1665). Bron: zie noot 14

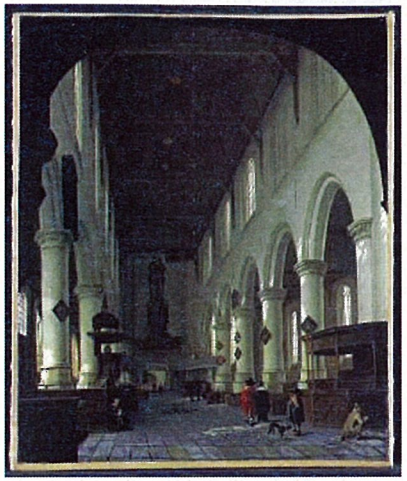

Oude Kerk Delft (1670/1675), Hendrick Cornelisz van Vliet (1612-1675). Bron: zie noot 15

in rode mantel met zijn vrouw wandelen en het hondje ook hier niet ontbreekt.[15] Een schilderij van het 'Interieur van de Grote of St. Bavokerk te Haarlem' uit 1668 van de schilder Job Adriaensz Berckheyde (1630-1698) toont een overeenkomstig beeld.[16]

Vanuit de Middeleeuwen was nog overgebleven dat de kerk als wandel- en ontmoetingsruimte werd beschouwd. De gewoonte om het kerkgebouw van 's morgens vroeg tot aan de avond open te stellen bleef na de reformatie bestaan. In de kerk werd ook begraven en dat was mede een reden voor de toegankelijkheid van de kerk overdag.
Toen de gereformeerden in Amsterdam in 1566 in bezit kwamen van de Minnebroederskerk, werd daar niet alleen gepreekt en avondmaal gevierd, maar werd de kerk 's avonds met kaarsen verlicht om als wandelplaats te kunnen dienen.[17] In hoeverre de Grote Kerk van Epe een wandelplaats was, is tot nu toe niet achterhaald.

Altaren

Een van de tekenen die aan het rooms-katholicisme herinnerden was het altaar. In 1596 stonden blijkbaar nog op veel plaatsen altaren. In de Acta van de vergadering van de classis van de Neder-Veluwe die op 2 juni 1596 in Harderwijk werd gehouden, lezen we daarover het volgende:
'23. Item sollen die dienaren versucken und schriven ant Hoff, dat die altaren die noch op vielen platzen stan, afgeschafft worden, insonderheit tot Ermel, die Schultheis von Ermel hefft die placaten von den altaren von S. Excellentie geschreven, nit laten lesen noch opgeschlagen, wil datselve oick niet thun, het sie dann dat hem bevelschriften gesonden werden.' [18] De predikanten moeten dus het Hof verzoeken de altaren die nog op veel plaatsen aanwezig zijn, af te schaffen, in het bijzonder in Ermelo. De schout van Ermelo heeft de plakkaten die het Hof heeft uitgevaardigd niet laten voorlezen noch aangeplakt. Hij wil dat ook niet doen. Er dient hem een bevelschrift te worden gezonden. Het Hof was het dagelijks bestuur van het gewest Gelre en bestond uit een stadhouder en twee raden.

Banken en stoelen

In de protestantse eredienst werd sterke nadruk gelegd op de prediking. Die werd zittend gevolgd. Er kwamen derhalve kerkbanken en stoelen. Dit blijkt uit een ordonnantie van het Hof van Gelre van 4 maart 1614, waarin werd bevolen maatregelen te nemen tegen vrouwen die tijdens de preek kijven over hun zitplaatsen. 'Wij commen in ervaeronge dat ten tijde als Gods woordt gepredickt wordt, in de kercke aldaer twist ende kibbelinge gehoort ende gebruyckt wordt onder eenige vrouwen ter oirsaecke van de stede off sittplaats synde eene saecke die tot groote ontstichtinge,

schandael en ergernisse gereyckt.' [19]
Hoewel de ordonnantie niet specifiek aan het ambt Epe is gericht, leiden we eruit af dat het toen algemeen gebruik was stoelen en banken in de kerk te hebben.

Dat er vóór 1800 banken in de kerk stonden, blijkt ook uit een bestek uit 1805, waarin is bepaald dat op 18 juni 1805 wordt aanbesteed het vervaardigen van een nieuwe preekstoel, koorhek, doophek alsmede een partij banken.[20]
Bij een kerkvisitatie in 1748 werd ten aanzien van Epe geconstateerd: 'Even bij den ingangk van het choor aan de noordzijde ziet men een anticque open bank, daaronder een breede voetbank. De bank is gelijk aan de zoogenaamde munnikenbanken, heeft drie zitplaatsen en een hoog verhemelte [....].' [21]
Of er ook aparte banken voor de rijken en aanzienlijken waren, de 'herenbanken', is niet bekend. In het hiervoor genoemde bestek wordt daarover in ieder geval niet gesproken.

Preekstoel en orgel
Uit het bestek van 1805 blijkt dat er vóór 1800 een preekstoel aanwezig was en wel aan de zuidzijde van het koor op de ontmoeting met de oostwand van de zuidelijke beuk, dus recht tegenover de huidige locatie van de preekstoel. Daar had ook de eerdere preekstoel gestaan.[22]

Het antwoord op de vraag wanneer er voor het eerst een orgel in Epe werd gebouwd, is in nevelen gehuld.
In de zeventiende eeuw was er een heftige discussie over het gebruik van het orgel ter ondersteuning van de gemeentezang.[23] Was voor Bach het orgel de Herrgottstimme zelf, voor eerste generaties van de Nederlandse gereformeerden was het een 'paradijsslang en helletrekker'. Volgens een zeventiende-eeuwse predikant komt het orgelspel tegemoet aan het verlangen van 'vleeschelijke dartele menschen, die haar geheel hart meer hangt aan 't geluid van de muziek van 't orgel dan aan 't gebed dat in 't singen van den psalm werd gedaan.' [24]
Of deze discussie ook in Epe is gevoerd, is niet bekend. Pas na 1650 werd het orgel ter begeleiding van de gemeentezang schoorvoetend geaccepteerd.[25] Aan het einde van de vijftiende eeuw, en vooral in de eerste helft van de zestiende eeuw, bezaten reeds vele dorpskerken een orgel. Daarvan bleven slechts enkele bewaard.[26]
We weten wel dat er in het midden van de achttiende eeuw een orgel in de kerk van Epe was. Het verslag van de hiervoor genoemde visitatie in 1748 licht ons hierover als volgt in: 'Te Epe is een gedevaliseert orgel daar niets van overig is als de kasten, zijnde het bovenstuk zelfs van deuren ontbloot, dog wanneer hetzelve verwoest is, blijft buyten kennisse en word gezegt boven geheugen te zijn; men gist dat zulks al soude geschiet zijn bij de overstroming der noordse volken.' Dat is wel héél lang geleden. De laatste invallen der Noormannen in de Nederlanden vonden plaats tussen 1006 en 1007! Maar het geeft wel aan dat het toen vervallen orgel niet van recente datum was.

Grote of Sint Bavokerk te Haarlem (1668), Job Adriaensz Berckheyde (1630-1698). Bron: zie noot 16

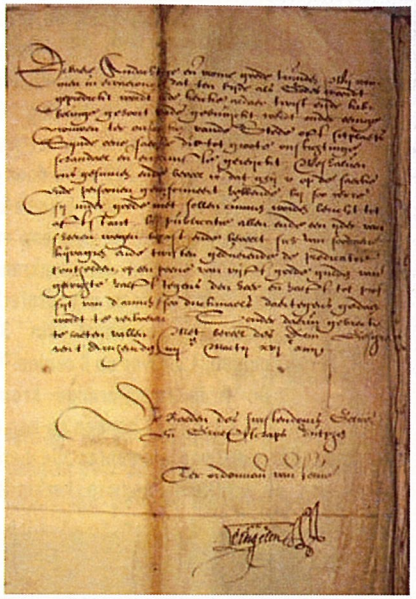

Ordonnantie Hof van Gelre, 4 maart 1614
Foto: Jeannette Snijders. Bron: noot 14
Transcriptie hieronder

Brief van het Hof van Gelre gebiedende maatregelen te nemen tegen vrouwen die tijdens de preek kijven over hun zitplaatsen, 4 maart 1614

1 Erbaere Andachtige ende Vrome goede vrunden. Wij com-
2 men in ervaerong dat ten tijde als Gods woordt
3 gepredickt wordt in de kercke, aldaer twist ende kib-
4 belinge gehoort ende gebruyckt wordt onder eenige
5 vrouwen ter oirsaecke van de stede off sitplaets
6 sijnde eene saecke die tot groote onstichtinge
7 schandaed en ergernisse gereyckt, weshalven
8 ons gesinnen ende beveel is dat ghy u op de saecke
9 ende persoonen geinformeert hebbende by soo verre
10 sy in der goede niet sollen cunnen worden bericht tot
11 affstant by publicatie allen ende eenyder van
12 's heeren wegen belast ende beveelt, sich van soodaene
13 kijvagiën ende twisten geduerende de predicatie
14 't ontholden op een poene van vijff golden guldens van
15 gewichte halff tegens den heer en halff tot prof-
16 fyt van de armen soo duckmaels daertegens gedaen
17 wordt te verboeren sonder daerin gebreck
18 te laeten vallen. Met beveel des Almachtigen, geschre-
19 ven 't Arnhem den vierde Martii 1614
20 De Raeden des furstendoms Gelre
21 en Graeffschaps Zutphen
22 Ter ordonnantie van deselve
(get) Engelen

Streekarchivariaat Noord-Veluwe, Voorlopige inventaris van het archief van de Hervormde Gemeente van Epe, Erediensten, inv.nr. 1

Koorhek, 1525. Foto: G. Mantel

Koor en koorhek

Het koorhek dateert van circa 1525. Tot 1805 stond het ten opzichte van de huidige plaats ongeveer 3,40 m dichter bij het schip van de kerk.[27]

Oorspronkelijk heeft het waarschijnlijk op de scheiding van schip en koor gestaan. Het koor was de plaats waar het hoogaltaar zich bevond en de mis werd opgedragen. Het was de voornaamste ruimte in het oosten van de kerk. De west-oostgerichtheid kwam tot uiting in de architectuur en de inrichting van de kerk. Ook na het verdwijnen van het altaar bleef de oostwaarts gerichte diepte-as bestaan. De protestanten hebben hiermee rekening gehouden: het koor werd niet gesloopt of door een muur aan het gezicht onttrokken. In de nieuwe situatie werd aan de oostpartij van de kerk een nieuw diepte-accent gegeven: rond de preekstoel werd een dooptuin aangebracht, waarbinnen doopvont en avondmaalstafel werden geplaatst. In 1805 werd het maken van een doophek aanbesteed. Of dit ter vervanging van een bestaand doophek diende, wordt uit de besteksomschrijving niet duidelijk.

Op het koor werd veelal het avondmaal gevierd.[28] Later vond dit plaats in het schip van de kerk. Op het koor werd ook catechisatie gehouden. De verlichting liet kennelijk te wensen over, want op 13 januari 1772 werd door de catechisanten een inzameling gehouden voor de aankoop van twee koperen kaarsenkronen ten dienste van de avondcatechisatie. De opbrengst was 332 gulden, 1 stuiver en 8 centen.[29]

De twee twaalfarmige kronen met de inscriptie Anno 1772 hangen nu nog op het koor. Het zijn twee elementen die herinneren aan de achttiende-eeuwse kerkinrichting.

Koperen kroon, 1772. Foto: Rien Snijders

De doopvont

De hardstenen doopvont dateert uit de tweede helft van de vijftiende eeuw.[30] Volgens Van Lohuizen is de doopvont na de reformatie niet meer in gebruik geweest. Helaas wordt hiervoor geen bewijsplaats vermeld.[31] Wel is een

Doopvont, tweede helft 15e eeuw. Foto: Rien Snijders

feit dat bij de protestanten verschillend werd gedacht over de vraag of de doopvonten uit de katholieke periode moesten worden verwijderd of niet. De gereformeerden waren meestal voor afschaffing. De doopvonten werden veelal uit de kerken verwijderd of buiten gebruik gesteld. Veel doopvonten hebben jarenlang dienst gedaan als kalkbak, bloembak, drinkbak voor vee en dergelijke.[32] Er kwam een simpel doopbekken voor in de plaats, dat veelal werd opgehangen aan de voet van de preekstoel.[33] In Epe is een los doopbekken gebruikt, want in de vergadering van het college van kerkvoogden en notabelen van 1 juli 1866 staat in de 'Instructie voor den koster tevens voorzanger' vermeld dat hij bij de doop het bekken zelf moet vasthouden.[34] Pas in 1938 werd de oude doopvont in het schip van de kerk geplaatst en in 1962 op het koor.

Noten:

1 S. Groenveld en anderen, De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden en de rol van de Unie van Utrecht 1559-1809. (Zutphen 1979), 111-121
2 Idem, 122-128
3 O.J. de Jong, Kerkgeschiedenis 1492-1795. Geschiedenis van Gelderland 1492-1795. Red. J.J. Poelhekke e.a., Boek II (Zutphen 1975), 356
4 G. van der Zee, 'Acta van de classis Neder-Veluwe (Harderwijk) 1592-1620' Transcriptie door G. van der Zee (herv. pred.). Overgedrukt door Oosterbaan en LeCointre, Goes 1935
5 Idem, 3-5
6 Idem, 17
7 Idem, 53-55
8 Idem, 60
9 Idem, 69
10 De Jong, 351
11 Idem, 349-350
12 E. de Jongh, Th. Van Tijn (red.), 58 miljoen Nederlanders en hun kerken (Utrecht/Antwerpen), 58
13 Foundation E.G. Bührle Collection, Zürich, Zwitserland
14 Frans Halsmuseum Haarlem
15 Rijksmuseum, Oude Kerk Delft, gezicht vanuit het koor richting portaal
16 Frans Halsmuseum Haarlem
17 Van Swigchem, 159
18 Van der Zee, 42
19 Streekarchivariaat Noord Veluwe (SANV), Voorlopige inventaris van het archief van de Hervormde gemeente van Epe, Erediensten, inv. nr. 1. Met dank aan de archivaris G. Kouwenhoven voor zijn hulp bij de transcriptie.
20 Idem. Kerkvoogdij, kerkgebouw en -inventaris, inv.nr. 282
21 M.G.W. 'Opschriften in de kerken te Oosterwolde, Epe en Garderen in 1748'. De Navorscher 1925 (Stichting Historic Future en Centraal Bureau voor de Genealogie, dvd-rom 2004), 157
22 Jan van Zellem, 'De preekstoel in de Grote Kerk van Epe', Ampt Epe, nr. 158, oktober 2006
23 Jan van Zellem, 'De kerk en het orgel', Drieklank, nr. 5, 23 september 2005
24 Van Swigchem e.a., 237
25 Ton H.M. van Schaick, Gebouwd op geloof. Monumenten van religie (Stichting Open Monumentendag Amsterdam 2005), 74-75
26 Justin E.A. Kroesen en Regerus Steensma, Het middeleeuwse dorpskerkinterieur (Leuven

2004), 382

27 Jan van Zellem, 'Het koorhek van 1805 in de Grote Kerk in Epe', Ampt Epe, nr. 156, april 2006

28 Van Swigchem e.a., 67

29 G.S. van Lohuizen, 'De Ned. Herv. Kerk te Epe IV', Ampt Epe, nr. 7, januari 1966. SANV, Kerkgebouw en -inventaris, inv.nrs. 277, 336 t/m 339

30 Jan van Zellem, 'Rond de doopvont in de Grote Kerk in Epe', Ampt Epe, nr. 154, december 2005

31 G.S. van Lohuizen, 'De Ned. Herv. Kerk te Epe III', Ampt Epe, nr. 6, oktober 1965

32 Reg. Steensma, Vroomheid in hout en steen. Middeleeuwse kerken in Noord-Nederland (Baarn 1972), 29

33 Van Swigchem, 207

34 SANV, Hervormde Gemeente Epe, Kerkvoogdij, Verslagen van vergaderingen, Notulen 1860-1867, inv.nr. 211

VERBLIJFPLAATS GEZOCHT

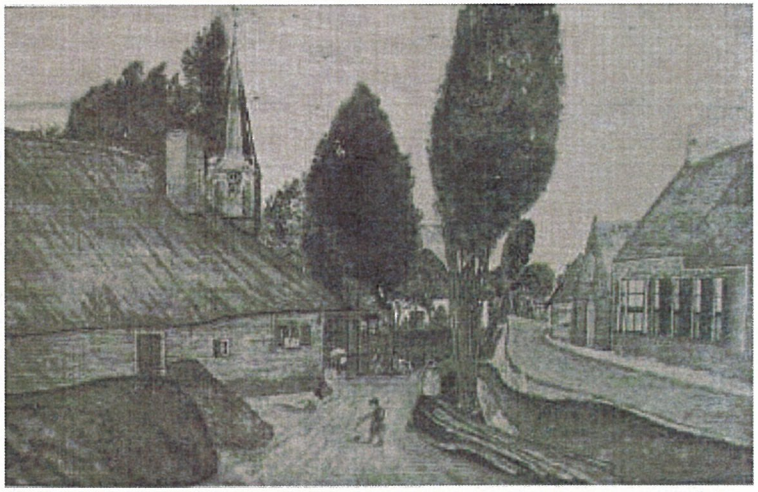

Wie kent dit schilderij? Het staat afgebeeld op bladzijde 57 van Epe en Oene 800 jaar. Het is een gezicht op de Hoofdstraat, vanaf de Emmastraat, met in het midden de Dorpsbeek.
Het schilderij dateert van omstreeks 1860. Naam van de fotograaf en bronvermelding ontbreken. Wie weet waar het schilderij zich nu bevindt? Alle inlichtingen zijn van harte welkom bij Jan van Zellem, tel. 0578 - 61 37 69, e-mail: janvanzellem@hetnet.nl.

JAARLIJKSE OENER SLACHT

Jan Kiesbrink

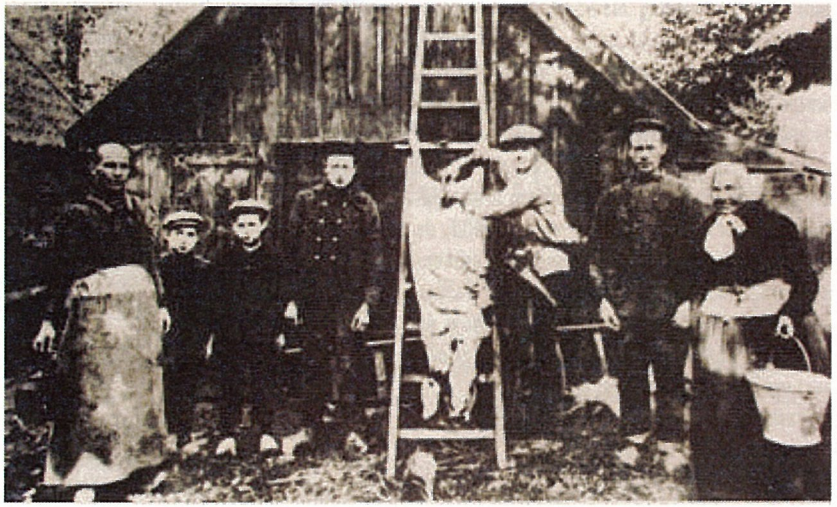

Huisslachting bij Fré Wolf, Boshoekerweg 12. V.l.n.r.: Mina Elskamp (Zonnenberg), Willem Elskamp, Jaap Elskamp, Willem Wolf, Fré Wolf, Albert Gorselman en Hendrika van Putten

Elk jaar in november slachtten de boeren in Oene een zelfgemest varken om op die manier een voorraad vlees en vet te hebben voor de komende winter. De avond ervoor werd de fornuispot gevuld met water uit de pomp. Dat werd 's avonds al warm gestookt en in de vroege ochtend aan de kook gebracht. Het was nodig voor de slachter.

Een bekende huisslachter in Oene was Berend Berends. Hij woonde in de Horthoek, nu Middelbeekse Allee. Een broer van Berend woonde op Het Beltien (nu B&G, Houtweg 18); zijn zoon Reinder Berends was ook een bekend huisslachter. Hij woonde ook aan de Houtweg.

Het slachten was een ritueel. 's Morgens vroeg kwam de varkensslachter. Het varken werd uit het hok gehaald en op de stoep achter het huis door de slachter, terwijl de boer het vasthield, geschoten met een slagpen. Direct nadat het gevallen was, werd de halsslagader doorgesneden, zodat het varken uiteindelijk doodbloedde. Als kind stond je er beteuterd bij. Sommige kinderen mochten niet kijken.
Dan werd het kokende water uit de fornuispot met een ketel over de huid van het varken gegoten en begon de slachter met een krabber al het haar eraf te schrobben. Als het varken helemaal schoon was, werd het op een ladder gelegd. Aan de hielpezen werd het boven aan

de ladder bevestigd en omhooggehesen. Het varken hing dan met de rug tegen de ladder aan. Met een flinke haal van zijn vlijmscherpe slagersmes sneed de slachter vervolgens de buik van het varken open. Nog niet helemaal, want door de opening moesten eerst de ingewanden en de organen eruit worden gehaald. Die werden in een houten ton of teil gedaan. Daarna sneed hij de rest open, zodat het varken als het ware in twee helften op de ladder hing.

Ondertussen werden door de boerin met helpster, meestal een buurvrouw of familielid, de darmen schoongestroopt en vervolgens schoongespoeld, want die moesten gebruikt worden om worst te maken. Ze werden met lauw en zout water net zo lang schoongespoeld, tot alle mest eruit was en ze helder schoon waren.
De varkensblaas werd meestal opgeblazen en te drogen gehangen achter de kachel in de kamer. Als kinderen speelden we er na enkele dagen mee. We hadden een ballon met een touwtje eraan of voetbal, maar die was geen lang leven beschoren.
De lever, het hart en de longen werden gekookt in een grote pot. Deze organen werden later fijngesneden en dienden als grondstof voor de balkenbrij en hoofdkaas.

Als de slachter klaar was, werd het geslachte varken gemeld bij de Keuringsdienst. Het varken aan de ladder werd dan door een keurmeester gekeurd en kreeg een blauw stempel.
Als het varken goed koud was en de keurmeester zijn werk had gedaan, werd het door de slachter uitgebeend en kon het worst maken beginnen. Er werd zout en peper aan toegevoegd, want speciale worst- en balkenbrijkruiden waren te duur. Ook sneed hij de zijden spek. Van het vlees en vet werd 'met' fijn gedraaid in een worstmolen. Op een buisje werd

Foto uit 1912. V.l.n.r.: Wichertje Berghorst (Riphagen), Bartha Palm (Vels), Teuntje van Werven (Vels), Vrouw Vels, Berend Vels en Reinder Berends (de huisslachter).
Deze foto is genomen aan de Kerkweg 28 (het achterhuis lag aan de Kerkweg).

de schone darm aangeschoven en zo gevuld met 'met'. Er werd altijd een klein worstje gemaakt voor de kinderen.
De worsten werden aan de einden met een stukje (worst)touw aan elkaar geknoopt. Een aantal worsten werd dan op een spijl gehangen en die spijl werd tussen de balken met de uiteinden op een latje gelegd, zodat in de kamer de worsten hoog tegen de kamerzolder konden drogen. Soms lekte – als de kamer erg warm werd gestookt – de worst. De huisvrouw legde er dan een dweil of doek onder om het lekkende vet op te vangen, zodat het niet aan de vloer kleefde. De zijden spek werden in een houten vat of inmaakpot gestopt en werden opgevuld met zout. Na enkele weken werden deze zijden spek ook in de 'wimme' gehangen, naast de worsten.

Als de worst klaar was en de balkenbrij ook, dan nam de boerin een bord en legde er warme balkenbrij op dat van boven bol en glad werd afgestreken en daarop een worst. Er ging een theedoek omheen en een van de kinderen bracht dat naar de buren. Dat was traditie en dat deed iedereen in de buurt die een varken slachtte. Wat je weggaf kreeg je ook weer terug. Kon je elkaars producten keuren en proeven.

Foto's en bron:
Oene in oude foto's (1983), blz. 72

PAPIER– EN KOPERINDUSTRIE

Evert de Jonge

Aan het eind van de zestiende eeuw vestigden zich op de Veluwe de eerste papiermakers. Zij kwamen vooral uit het buitenland en beheersten de kennis van het papierscheppen al. Lieden, zoals Marten Orges en Johan van Aelst, zagen de mogelijkheden die het Veluwse landschap bood (zuiver water en hoogteverschillen). Door het aangraven van watervoorraden in de heuvels kon via gegraven sprengen waterkracht op een bepaald punt worden gebundeld die sterk genoeg was een waterrad in beweging te zetten. Deze natuurlijke energiebron was voldoende om de aan het rad grenzende watermolen te laten draaien. Zo werd een nieuwe industriële ontwikkeling op de Veluwe in gang gezet.

Al eerder hadden de Veluwenaren waterkracht ontdekt door op de weinig aanwezige natuurlijke beken graan te malen via dit systeem. Omstreeks het begin van de zestiende eeuw zouden enkele van deze molens tevens dienst gaan doen als kopermolen. Dit alles won sterk aan betekenis toen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een enorme economische groei doormaakte en een toonaangevende handelsnatie werd. De nieuwe ondernemers, weldra gevolgd door lieden uit de lokale bevolking, bouwden daarom in rap tempo de ene molen na de andere.

Een belangrijk deel van de Veluwse papier- en kopermolens concentreerde zich in Vaassen. In totaal waren er veertien molens, waarvan sommige een dubbele functie hadden. Op de Griftsemolen zwaaide de uit Drenthe afkomstige familie Van Steenbergen de scepter. Op hun kopermolen werden wapens voor de zeventiende-eeuwse oorlogsindustrie vervaardigd. Ook op de Geelmolen en de Amsterdamse Kopermolen werd koper verwerkt. De meeste molens produceerden papier en één molen volde voor de linnenproductie. Ook in Emst en Epe zouden enkele molens worden omgebouwd of gesticht. Het aantal molens bedroeg daar respectievelijk vier en zes, deels dubbel in gebruik.
Nu was de papierindustrie geen grote werkgever, want op de molens werkte, behalve de meester, slechts een enkele knecht. Wel droegen zij op de in totaal honderdvijftig Veluwse papiermolens in de loop van de zeventiende

eeuw voor een derde bij aan de totale Nederlandse productie. Amsterdam werd papierhoofdstad van de toenmalige wereld.

De kracht van de industrie voor de lokale economie lag echter in de neveneffecten. Want wat kwam er allemaal bij kijken om de papier- en koperindustrie te vestigen en te handhaven? Allereerst moesten de sprengen worden gegraven en onderhouden. Dat betekende werk voor de allerarmsten, de dagloners.
Om papier te maken en koper te pletten en weer af te voeren waren vervoerders nodig. In eerste instantie werd daarvoor de Grift gebruikt. Later ging het meer over land en ontstond de 'gespecialiseerde' vervoerder: de karman. Voor de bouw en reparaties van de molens waren timmerlieden en smeden nodig en ontstond de gespecialiseerde radmaker. Een enkeling werd factor, de voorloper van de huidige vertegenwoordiger. Hij verhandelde in Amsterdam en andere steden het papier. Er was dan ook sprake van stijgende welvaart op de plaatsen waar watermolens geconcentreerd waren.

In Vaassen zou de papiermakerij een eigen koers gaan varen en afwijken van de Veluwse trends, waar meestal een familie eigenaar én exploitant was van een molen. In Vaassen liet de familie Van Isendoorn à Blois, eigenaar van waterrechten, een aantal molens bouwen of kocht ze op, om deze vervolgens te verpachten en te profiteren van de economische groei. Zo ontstond de eerste (adellijke) multinational op de Veluwe in het achttiende-eeuwse Vaassen. De verfraaiingen aan hun huis, De Cannenburch, werden dan ook deels betaald met de opbrengsten van de molenpachten.

Bron:
De Eper Canon, 2007, Rotary Club Epe/Ampt Epe

Op het hoogtepunt van de papier- en koperindustrie -circa 1700- stond een dertigtal watermolens in het schoutambt Epe. De kopermolen van Zuuk is de enige die nog in redelijke staat is. Foto: Hans van Ouwerkerk

HOGE OF LAGE GROND

Aaltje Leurink-van Vembde

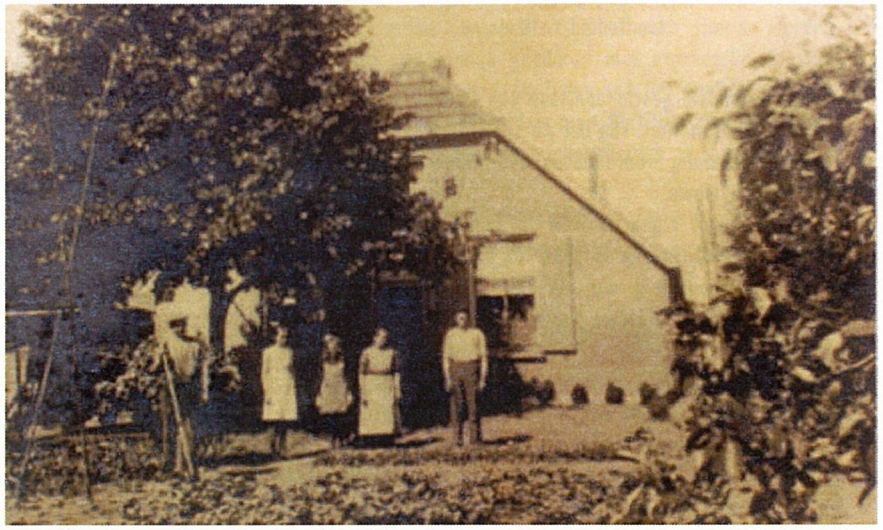

Op de foto ziet u Vader en Moeder Van Vembde met hun kinderen Hendrik, Annetje en Aaltje

Toen mijn ouders in het voorjaar van 1929 verhuisden naar het Dorperveen, was het hier behoorlijk nat. Het pad naar het huis was zo modderig dat ze er niet overheen konden rijden met paard en wagen. Langs de Paalbeek was een wal; daar zijn ze toen overheen gegaan en verder door de wei naar huis. Tante Mina was er al en had de kachel goed opgestookt, zodat de 'neerd' lekker warm was.

De nattigheid heeft ons altijd parten gespeeld. Altijd druk met de greppels zodat het water goed kon weglopen. Maar ja, het water zat hoog en bleef hoog.
Later konden mijn ouders een stukje land aan de andere kant van het huis bijkopen. Dat stukje land was van Das, de groenteman, die er zijn pinken op had lopen. Vader en moeder letten erop en gaven ze water.
In het najaar kwam Das de pinken halen; dan kregen wij chocola, sinaasappels en pinda's. Een feest voor ons.

Maar toch, het water bleef. Vader heeft het vaak moeten horen: 'Et zal bie ule wel nat wean, want ule woont daar zo in de leagte.'
Vader diende ze van repliek en vroeg: 'Hebben jullie ooit water naar boven zien stromen? Wij wonen veel hoger dan jullie. Het water dat bij ons te veel is, komt allemaal bij jullie in Epe terecht.'
Toen voelden de vragers nattigheid.

DE OENER KERKGESCHIEDENIS, 1176-2000 (7): De hof van Sint-Marie

Jan de Graaf

Een van de oudste geschiedenissen van Oene gaat over de Oenerhof. Van der Aa schreef in het Aardrijkskundig woordenboek over Oene op de Middel-Veluwe.
De Oenerhof was eigendom van het kapittel van Sint Marie te Utrecht. Volgens Van der Aa lag de Hof (boerderij) aan de IJssel. Het stroomgebied van de IJssel was voor de indijking breder, dus hierbij mee kan men denken aan het Oenerbroek als voormalige IJsselarm. Aan de zuidzijde van de Oenerhof lag een uitgestrekt moerasgebied, dat we nu kennen als Nijbroek. Door deze gegevens en de namen van verder aangrenzende stukken land van Zuidwijk, zoals de Assenbrink aan de zuidzijde en de Hogenkamp, rechtvaardigen de conclusie dat de Oenerhof gestaan heeft op de locatie van de Muggenberg. Ook de naam Zuidwijk wordt in de verdere beschrijving van de Oenerhof genoemd.

De Oenerhof was een van de vier Zetelhoven op de Veluwe:
1. De Zeelhorst in Harderwijk; 2. De Hof te Apeldoorn; 3. De Hof te Oene, en 4. De Ryplikkerhof onder Wilp. Van deze vier was de Zeelhorst in eigen beheer en waren de andere drie verpacht. Regelmatig reisden enige kanunniken (dit zijn geestelijken die deel uitmaakten van het kapittel) naar deze Zetelhoven om de zaken van het kapittel te behartigen. Zij haalden de pachtgelden der onderhorige pachters op en verpachtten tevens de zogenaamde tiendrechten over de landerijen in de buurt van de hof. Ook hielden zij hofgerecht. Voor deze heren was het noodzakelijk dat zij enige dagen op de hof logeerden. Mede door de rechtspraak kwam men aan de naam Zetelhof of Stoelhof. Dat deze activiteiten op de Oenerhof ook zo gebeurden, blijkt uit een brief van 1347, waarin drie kanunniken verslag doen van de zitting in de Stoelhof te Oene als kapittelrechters.
Verder blijkt uit een brief van 1413 dat men bij iemands overlijden het verzoek doet aan het kapittel om bij de zitting in de Hof te Oene het tiendsrecht van de overledene te verkopen. Hieruit blijkt dat ook de Oenerhof geregeld door deze rondgezonden kanunniken werd bezocht.

Hoe kwam men aan Zetelhoven op de Veluwe? Het antwoord op deze vraag is dat dit te maken heeft met de invoering van het christendom. Hiermede werd de slavernij uitgebannen. De echte slaven verdwenen, hun bestaan was niet in overeenstemming te brengen met de christelijke leer. Hoewel de kerk weldadig was voor de slaven, bracht zij echter ook menig vrij man ertoe zijn goederen aan haar over te dragen. Hierdoor kon men bescherming van de kerk genieten. Ook andere grote heren streefden naar het voordeel dat uit de beschermheerschappij ontstond en volgden het voorbeeld der gelijke groten. Bij het zich onder bescherming stellen werd men verbonden en afhankelijk van zijn of haar beschermheer.

In een oud geschrift uit de veertiende eeuw staat: 'De Hof van Oene geeft de derde garve van alles dat het verbouwd.' De pacht was dus oogst-afhankelijk en daardoor variabel. De Oenerhof schijnt direct erfelijk aan één familie in pacht uitgegeven te zijn.

Voor de hoven in Apeldoorn en Wilp werd steeds een nieuw pachtcontract afgesloten met een nieuwe pachter. Tegelijkertijd werd dan de pachtprijs vastgelegd. Van deze hoven zijn reeksen pachtbrieven bewaard gebleven. Voor de Oenerhof waren geen pachtbrieven nodig; hier was een soort erfpachtsysteem, waarbij de ene pachter de andere automatisch opvolgde. Deze opvolging vond meestal plaats in familieverband. Door het ontbreken van pachtbrieven zijn de gegevens over de Oenerhof karig. Omstreeks 1200 wordt de Hof van Oene al genoemd in de goederenlijst van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Hierin worden sommige goederen met afzonderlijke lasten genoemd. De leden van het Kapittel van Sint Marie leefden toen blijkbaar nog samen en hadden één huishoudboekje.

Als middelpunt van de goederen wordt de Hof te Oene genoemd in een officieel stuk van

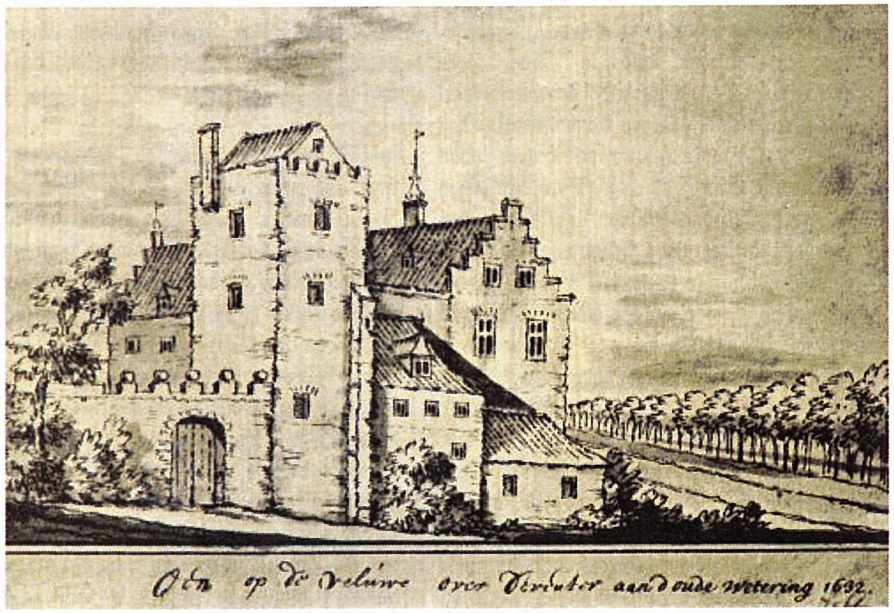

'Oen op de Veluwe over Deventer aan d oude Wetering, 1632'.
Tekening van de Hof van Sint Marie te Oene.

Er zijn veel oude namen van Oene bekend: Oen, Unen, Oer, Hone. Hone is afgeleid van het woord 'huna', hetgeen moeras betekent. De Oude Wetering is nu de Grote Wetering. De Muggenberg aan de Deventerweg moet vroeger een versterkte boerderij geweest zijn en dit bijzonder mooie huis moet op de plaats van de Muggenberg gestaan hebben.

1263. Op 23 augustus 1263 maakt Theodericus uit Emeze (Emst) bekend dat deken Engelbert (een geestelijke van het kapittel) hem beleend heeft met het goed in Oost-Oene, onder verplichting van pacht en diensten in de Oenerhof. Twee jaar later, 21 juli 1265, verbindt Theodericus zijn goederen in Oost-Oene als pand voor een schuld. De originele stukken van deze rechtshandelingen zijn bewaard gebleven in het archief van Sint Marie te Utrecht.
De naam van een pachter op de Oenerhof komt het eerst voor in de schattingsakte van den Lande van Gelre: Henric ten Have. Hij werd daarin belast met 1 pond gelts (geld ging in die tijd per gewicht). In het boek Pilosus vindt men op fol. 134 een verdrag tussen het kapittel en Henric ten Have, welke gaat over het gebruik van het nieuwe land te Oene. Deze overeenkomst werd gesloten door Godevaert Bierwijsch, richter (iemand die met rechtspraak belast was) van de Veluwe, en de heer Johan van Slewijc, deken van de kerk van Sint Marie te Utrecht, ten behoeve van Henric ten Have. Voornoemde Ten Have krijgt een onroerend goed in gebruik te Oene. Het onroerend goed bestaat uit 35 morgen (een morgen is circa 85 are) nieuwland. Ten Have krijgt hiervan 16 morgen, circa 13,6 ha, in gebruik. Omdat het hier om nieuw ontgonnen land gaat, krijgt Ten Have of eventueel zijn erfgenamen, het land vier jaren in gebruik zonder dat hiervoor pacht berekend wordt. De andere 19 morgen nieuwland houden de heren van Sint Marie voor eigen beschikking. Deze akte is bezegeld met het zegel van Godevaert Bierwijsch op Sint Reijmeijsdag (1 oktober) 1337. Henric ten Have stierf voor 1347. In een officieel stuk van dat jaar wordt Wenemar, zijn zoon, meier (pachter) in Oene genoemd. Wenemar ten Hove bewoonde, samen met zijn vrouw Zwanelt en hun zoon Hendrik, de hof.

Uit een brief van 1372 blijkt dat Wenemar ten Hove een kleine hofstede had in Oene, gelegen over de weg bij de kerk. Deze hofstede verpachtte hij aan Gherit bij de Hecke en Cristine, zijn vrouw, die de hofstede mogen bezitten, zolang zij leven.

Na hun overlijden komt de hofstede weer terug bij de hof van Sint Marie te Utrecht (Oenerhof). Voornoemde brief werd bezegeld door Helmich van de Zeelhorst te Harderwijk, Gherit van Eme en Winnemar de neef van Wenemar ten Hove. De bezegeling van de brief gebeurde in 1372 op de vrijdag na Sint Mauriciusdag (22 november). Uit deze brief blijkt dat de pachters van de Oenerhof vaak zelf bezittingen hadden die zij dan soms ook verpachtten. Ook het goed Broekhuis behoorde tot het eigendom van de Ten Hoves.

In 1386 wordt Wenemar ten Hove opgevolgd door zijn zoon Hendrik die de Oenerhof in erfpacht had tot 1428. Deze Hendrik ten Hove scheen, naast Broekhuis, nog meer bezittingen te hebben. Een en ander blijkt uit de goederenlijst waarover op Sint-Peter (22 februari) in de hof van Oene tijns (belasting) betaald werd. In het Veluwe-deel der leenregisters van Sint Marie komen op zijn naam nog twee stukken land voor in de Suut Oener Marcke, namelijk de Bernebrink en de Zunttermarck.

Dat de pachters van de Oenerhof landbezitters waren, kan de bedoeling van het kapittel geweest zijn, omreden dat de pachters dan dicht in de buurt van de hof of op de hof woonden. Hierdoor waren zij direct bij de hof betrokken. Op deze manier konden ze een beter inkomen uit de landerijen halen, wat beide partijen weer ten goede kwam. De pacht bestond immers uit oogstpacht (de derde garve).
Doordat de pachters van de Oenerhof tot de bezittende klasse behoorden, gaf dit soms weer problemen met de horigheid (onderdanig) aan het kapittel. Hendrik ten Hove was met een niet-horige vrouw getrouwd en had nagelaten haar horig te maken aan het kapittel. Hierdoor ontstond er onenigheid tussen de heren van het kapittel en Hendrik ten Hove, aangezien zijn vrouw en kinderen niet horig waren aan het kapittel.
Met twee vertegenwoordigers van het kapittel, namelijk Deric Bonijnck en Hector Nilt, kwam Hendrik in 1395 overeen dat hij op de eerstvolgende rechtspraak in de Zetelhof Oene zijn zoon Wemer horig zal maken aan het kapittel. Zijn overige kinderen mogen blijven in de rechten die zij hebben, dus niet horig aan het kapittel. Eventueel later nog geboren kinderen zullen onder een speciale regeling vallen: als zij twee jaar oud werden, zouden de heren van Sint Marie van elke jongen twee penningen en van elk meisje drie penningen krijgen. Als de kregen de heren niets.

Hieruit komt naar voren dat een vrouw voor de horigheid aan het kapittel meer waarde had dan een man; háár staat bepaalde immers de staat der kinderen. Deze bepalingen werden gemaakt om in de toekomst op de Oenerhof een horige pachter te hebben.
Tevens werd vastgelegd dat de zoon wel met een vrije vrouw mocht trouwen bij het leven van zijn vader. Indien hij bij het overlijden of terugtreden van zijn vader hem opvolgde, moest zijn vrouw gelijk horig worden aan het kapittel. Bij overtreding van deze bepaling verviel de pachter van zijn rechten en kwam de hoeve weer aan de heren van het kapittel ter vrije beschikking.
Over de perikelen die dit met zich meebracht een volgende keer.

Bronnen:
Van der Aa
Mr. J.L. Rijndorp
Afbeelding: J.S. 1632, Rijksbureau voor Kunsthist. Documentatie

BOMBARDEMENT OP OENE
G. van Limburg

Van de heer G. van Limburg uit Epe, al jarenlang lid van Ampt Epe, ontvingen wij een correctie op de laatste alinea van het artikel van mevrouw Put-Bomhof (zie Ampt Epe, nr. 163).

De bij het bombardement omgekomen heer G.J. de Wilde was een oom van de heer Van Limburg; hij woonde in Vaassen. Hij was die dag toevallig in Oene, waar hij zijn zoon bezocht, die met een dochter van de familie Kamphuis getrouwd was.
Deze zoon heeft later, samen met zijn vrouw, de 'Wildkamp' (De Wilde/Kamphuis) opgericht, thans een bedrijf met 26 filialen verspreid over heel Nederland, en zelfs eentje in het Duitse Nordhorn.

FRANS SCHUMACHER SCHREEF BOEK OVER VAASSENSE DORPSSTRAAT

Wim van 't Einde

Na een zorgvuldige voorbereiding was het dan eindelijk zover. Op 8 december presenteerde Frans Schumacher zijn nieuwe boek Vaassen Wandelend door de Dorpsstraat 1900-1950.

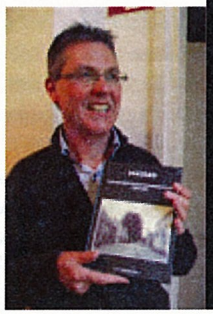

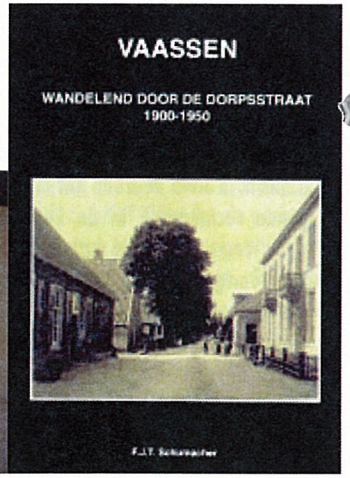

Zo net na sinterklaas en voor de drukte van kerst had Frans niet op zo'n grote opkomst gerekend. De ruimte was overvol; velen hadden gehoor gegeven aan de oproep om bij de presentatie van het boek aanwezig te zijn. Het was een gezellige drukte. Iedereen was benieuwd naar het nieuwe boek.

Na een toelichting van Frans op de totstandkoming van het boek en het uitreiken van de eerste exemplaren aan Joop Proper en Freek Bomhof konden ook de aanwezigen het boek inzien. Maar niet voor Frans nog het woord tot zijn vrouw Astrid had gericht: hij bedankte haar voor de tijd die hij in het boek had mogen steken en de steun die ze hem daarbij had gegeven.

Frans wandelt in zijn boek door de hele Dorpsstraat. Hij begint bij Villa Kerckekamp en loopt door tot Café Kasteelzicht van Willem Kooijer. Daarna loopt hij terug van rijwielhandel Jonker (later Huernink) naar het Haackshuis. Bij elk gebouw staat hij even stil en vertelt de bijbehorende geschiedenis. Hij besteedt niet alleen aandacht aan het gebouw, maar ook aan de mensen die er woonden.

Alhoewel Frans zich in zijn boek vooral richt op de periode van 1900 tot 1950, schroomt hij niet om, waar mogelijk, een uitstapje naar vroegere tijden te maken. Dat geeft het boek extra kleur, want het boek krijgt door het oudere materiaal extra diepgang.

Al met al is het boek een mooie aanwinst voor de Vaassense geschiedschrijving. Frans is er met zijn boek in geslaagd om daar weer een stuk aan toe te voegen. Dat het boek (ISBN 978-90-812583-1-9) werd gewaardeerd, bleek wel uit de verkoop. De eerste druk vloog de winkels uit en was binnen een maand uitverkocht.

De tweede druk ligt sinds half januari in de winkels en als het niet weer zo snel is uitverkocht, kunt u voor € 19,95 ook een exemplaar van dit mooie werk bemachtigen.

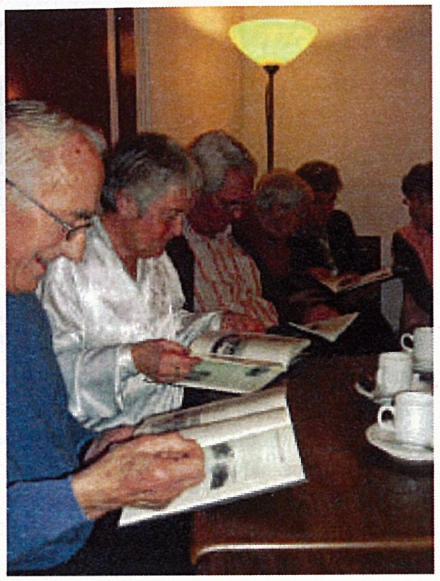

STRATEN IN VAASSEN

Freek Bomhof

Johannes Tieman werd geboren op 29 juni 1812 in Amsterdam, kwam in 1832 vanuit Arnhem naar Vaassen en werd hulponderwijzer op de school bij Hendrik Eekmars. Bovenmeester Eekmars moest zijn salaris betalen. De gemeente Epe betaalde hem een extra jaartoelage van zestig gulden. Dat kwam dus extra boven op de toelage die hij van de hoofdonderwijzer kreeg. Tieman was tevens grafdelver. Het jaarsalaris hiervoor bedroeg vijftig gulden.

In 1838 volgde hij meester Eekmars op als hoofdonderwijzer en werd tevens koster/voorzanger in de Dorpskerk. In het begin heeft hij nog les gegeven in de oude school achter de kosterswoning aan de Dorpsstraat/hoek Kosterstraat. Dit gebouw was berekend op maximaal 150 leerlingen en verkeerde in erbarmelijk slechte staat.
Ten tijde van meester Tiemans aanstelling als tweede onderwijzer in Vaassen gingen er in de wintermaanden ruim 200 leerlingen naar school. Omdat de leerplichtwet nog niet bestond, was dit aantal in de zomermaanden beduidend minder; immers, de kinderen moesten thuis of op het land meewerken.

In 1834 werd een nieuwe school gebouwd aan de Dorpsstraat/hoek Stationsstraat. Deze 'nieuwe' school is in 1988 verplaatst naar de wijk Oosterhof en de voormalige 'nieuwe' school is daarna afgebroken. Op de plek van de Dorpsschool staat nu het appartementengebouw De Linden.

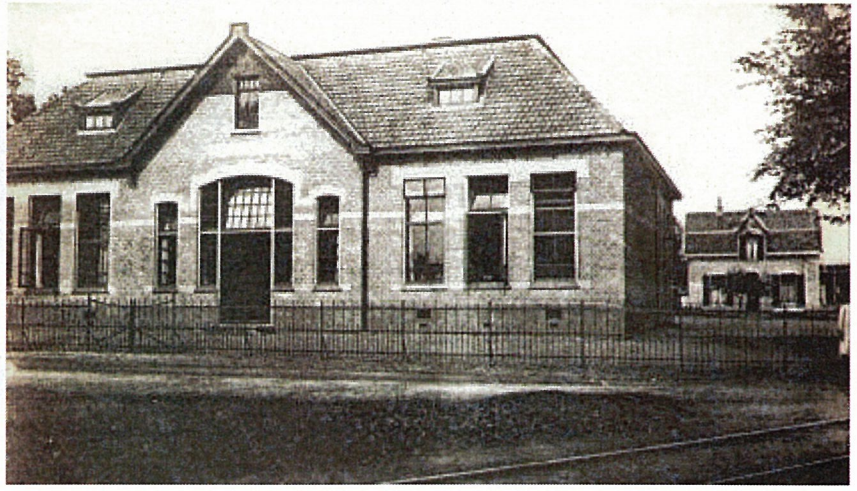

De oude Dorpsschool in Vaassen

Om al zijn functies te kunnen uitvoeren, werden Tiemans leerlingen ook ingeschakeld. De jongens uit de hoogste klas werden om 5 voor 12 naar de kerk gestuurd om de klok te luiden. Schoolreisjes met meester Tieman waren meestal één keer per jaar naar Gortel of Nierssen om bosbessen te plukken.

Iedere leerling moest hem 25 cent schoolgeld per maand betalen. Voor wie met extra lessen rekenen leerde, bedroeg het schoolgeld zelfs 50 cent per maand. Het kwam ook voor dat de leerlingen het schoolgeld in natura meebrachten, omdat de gezinnen eenvoudigweg geen geld hadden: worst, eieren, melk en zelfs turf werden als betaalmiddel gebruikt.

Na een loopbaan van bijna 55 jaar werd meester Tieman in 1887 eervol ontslagen. Hij was ondertussen al 75 jaar oud. Een vut-regeling kende men toen nog niet, maar een pensioenregeling was er al wel voor hem: zijn pensioen bedroeg 600 gulden per jaar. De gemeente besloot jaarlijks een aanvulling te geven van 150 gulden, als blijk van waardering voor het vele werk dat hij voor Vaassen verricht had. Meester Tieman overleed in 1891.

Bijna 65 jaar later werd een straat naar hem vernoemd. Als eerbetoon aan iemand die in de negentiende eeuw veel voor Vaassen betekend heeft.

GRAFFITI

Wim van 't Einde

Dat graffiti niet alleen van deze moderne tijd is, bewijst ons een bericht uit het Nieuws- en Advertentieblad van 29 april 1933.

In de nacht van dinsdag 25 op woensdag 26 april bekeurde de politie in Vaassen twee rooms-katholieke propagandisten, omdat ze de wegen en straten bekalkten en dat was ook toen verboden. De kwast en kalkemmer werden in beslag genomen.

Het toeval wil dat de Eper drogist Kuyters een advertentie in hetzelfde nummer van het blad plaatste om zijn koudwaterverf aan de man te brengen. Zou hij soms nieuwe propagandisten zoeken?

Gooi dood-

eenvoudig de witkalk aan de kant en gebruikt uitsluitend

Koudwaterverf M. V.

Geeft niet af op steen, hout, papier enz.; goedkooper dan witkalk, 25 kleuren, alléén bij (9728)

H. Kuyters, Drogist, Epe.

SINT-PETERSAVOND 1913

Lijda van den Bremen-Jonker

'Sint-Peter is een gewichtige datum in het boerenleven. Op Sint-Peter moet de huurboer de pacht aan zijn landheer betalen. En de pachtboer, die vertrekken moet van de plaats, moet op Sint-Petersdag vóór des middags twaalf uur met have en goed het huis verlaten hebben, om plaats te maken voor den "ankommende" huurder. [...] Dat is een drama op het land, diep tragisch soms. Zoo hebben wij er zien heengaan uit onze buurt, meest het Overijsselsche in, waar de pachten lager en de toestanden primitiever waren. Daar trekt de karavaan van boerenwagens heen, Sint-Petersdag. Ik zie nog het droeve afscheid van het leege huis. Alles leeg: de deel, de hilden, de balken, de keuken, de kamers; niets dan naakte muren en gapende bedsteden, die ruiken naar muf bedstroo.'
Zo beschrijft Meester Heuvel deze dag in zijn boek Oud-Achterhoeksch Boerenleven. En zo zal die dag in onze streek al niet veel anders beleefd zijn.

Een van deze dagen is bewaard gebleven. Daarom stel ik u voor met mij een kijkje te nemen in de tuinmanswoning op Het Oude Huis te Tongeren, waar een oude Baas De Zoete in de late avond van de 22e februari 1913 terugblikt op een gedenkwaardige Sint-Petersdag. Ook hij kwam vele jaren geleden, op éénzelfde Sint-Peter, naar het oude Tongeren en ook hij kwam hier in loondienst. Misschien is het ook wel deze avond geweest dat hij voor het slapen gaan nog even de Eper Courant opslaat en zijn oog valt op het nu volgende ingezonden stuk:

Sint-Petersavond 1913

Aan Baas de Zoete op Tongeren.

Waarde Vriend,

'Vanavond wil ik een poosje met u praten in gedachten, zooals we dat zoo menig avond gedaan hebben van aangezicht tot aangezicht, als we met elkander zaten bij de kachel onder de breede schouw in uw stemmig woonvertrek. We willen ons verdiepen in oude herinneringen.
't Is vandaag vijftig jaar geleden, niet waar, dat een jonge man in de bloei des levens kwam gereisd van Amersfoort af over de Veluwsche heuvelen en heivelden, dan door het donkere Soerensche Bosch; in Apeldoorn stapte hij uit en wandelde toen verder naar Epe en nog verder naar het landgoed Tongeren, waar hij tuinman en boschbaas zou worden. Van Soestdijk kwam hij, waar zijn vader en grootvader, nu sinds meer dan een eeuw, tuinman waren geweest. Op dien Sint-Petersdag 1863 zag hij het land zijner bestemming voor het eerst. Hij had het niet in de sterren gelezen, dat hij in die eenzame buurt tusschen heide, heuvelen en bosschen verloren, vijftig jaar lang zou leven en werken. Maar Gelderland met zijn aartsvaderlijke eenvoudigheid had hij verkozen boven Holland, waar het vaak zoo deftig en trotsch was.

Welk een gansch andere wereld was het toen. Den grintweg van Epe naar Elburg was er. Het Centraalspoor zou Augustus 1863 geopend worden. Met een gezelschapje van Tongerensche boeren reed hij er eens heen, om het wonder van den nieuwen tijd te zien, dat daar heen stoomde, ginder ver achter den Woldbergen. Maar anders, van Epe naar Tongeren was alles heide, rondom Tongeren strekten zich de heuvels met het vale kleed van Calluna en Erica onafzienbaar ver uit. Iedere boer in de buurtschap hield een troep schapen. De herder met zijn vreedzame kudde zwierf over de wijde vlakte. Alleen de eiken- en beukenbosschen rondom het Oude Huis waren er en ouderwetsch, ja primitief was het leven der boeren.
Hoe zou alles veranderen. Een knappe jonge vrouw deed haar intrée in de tuinmanswoning, kinderen verschenen er, het een na het ander. De school werd er gesticht (1868) en een jonge meester wijdde er zijn gaven en krachten aan de opvoeding der Tongerensche jeugd.
Heivakken werden omgespit en met dennen beplant. De leemgroeve aan de Elburgerweg werd herschapen in een vijvertje, door plantsoen en dennenbosch omgeven, een parel in Tongeren.

De statige, indrukwekkende berkenrijen langs de grintwegen naar Epe, Welna en Elburg dateeren uit dien eersten tijd. Het familiekerkhof, eens aan de rand van de heide, werd beschaduwd en omringd door het schoonste plechtige bosch en gemaakt tot een plekje, zoo liefelijk en vredig, als mij nergens ter wereld een rustplaats van dooden bekend is.
Al dien aanleg heeft Baas de Zoete bestuurd. Hij verbouwde groente, kweekte bloemen en beheerde de boschcultuur. De familie Rauwenhoff kan beter waarderen met hoeveel overleg, zorg en toewijding hij dat alles gedaan heeft.

't Was een stil en vreedzaam leven, maar mooi en nuttig niet minder. Elk, die den aardbodem cultiveert, verricht een goed werk, maar de man, die een landgoed onderhoudt en verfraait, doet nog iets anders: hij draagt bij tot de schoonheid des levens. "Een mensch kan bij brood alleen niet leven", dat geldt ook in dit opzicht. Bouw- en weiland alleen kunnen prozaïsch en nuchter zijn, maar een landgoed is poëzie. Tongeren is zo schoon en daartoe heeft Baas de Zoete het zijne gedaan.

De jaren gleden zoo ongemerkt en zachtkens voorbij, zooals het zand in het uurglas vervloeit. Zijn kinderen werden grooter en verlieten de een na de ander het huis. Oude menschen verdwenen van het toneel, nieuwe namen hun plaats in. De moeder zijner kinderen zei de aarde vaarwel en liet een ledig achter in het huis, dat niet weer gevuld kon worden. Met weemoed ziet hij haar innemende beeltenis aan den wand.
Ook goede vrienden gingen heen. De meester, die zoo menigmaal bij hem kwam en die zoo gezellig kon praten, is vóór hem weer vertrokken uit Tongeren daarheen, vanwaar men niet terugkomt. Al minder oude bekenden kwamen over zijn drempel.
De economische toestand van Tongeren is veel veranderd. Voor armoede is er welvaart gekomen. Met de 19e eeuw is de laatste schapenkudde van de heide verdwenen; ze moesten de plaats winnen voor het zich uitbreidende bosch. De kunstmest kwam. Baas de Zoete, scherpzinnig en vooruitziende, maakte er een studie van en paste ze toe bij heideontginning

en tuinbouw. Zoo toonde hij zich een man, die meeging met zijn tijd.
Niets staat er stil. Boschvakken vallen, maar na enkele jaren schiet een nieuw geslacht dennen omhoog. Tongeren blijft jong en mooi als weleer, maar Baas de Zoete is een oud man geworden, die zich niet vele jaren meer toerekent. Dat is een weemoedige gedachte. Maar ze buigt hem niet neer. Levenslang heeft hij beleden dat hij geloofde in een hoogere wereld, van welke deze haastig voorbijgaande slechts de uiterlijke verschijning is.
Niet waar, beste vriend, we hebben daar wel eens over gesproken. We dachten over deze dingen niet gelijk, maar in het wezen der zaak stonden we toch niet zoo ver van elkaar.
Gasten en vreemdelingen op aarde, zoekende naar een eeuwig vaderland, niet waar, dat zijn we.
De plechtige schoonheid van uw Tongeren zal maar een flauwe afschaduwing zijn van de heerlijkheid der toekomende wereld. Zoo in het licht der eeuwigheid gezien, verspreidt zich een vriendelijke glans van boven over dit vergankelijke leven.
Waarde vriend, hoe goed was uw dag geweest! Uw werk was gewaardeerd, uw leven gezegend, uw kinderen vonden een goede plaats in de wereld en uw hemelsche Vader vertroost u met de schoonste hope.'

Ontvang de beste wenschen op dezen gouden gedenkdag van
Uw VRIEND,
dien Ge wel herkent aan zijn spraak.

Wellicht komt u het een en ander wat al te lyrisch over. Maar we moeten het, denk ik, zien in de tijd én in de geest van de schrijver. Niet dat iedere lezer van de Eper Courant deze direct herkende, maar de man aan wie deze open brief gericht was, herkende hem zeker. Hoezeer deze woorden hem goed gedaan hebben, mag blijken uit het volgende schrijven:

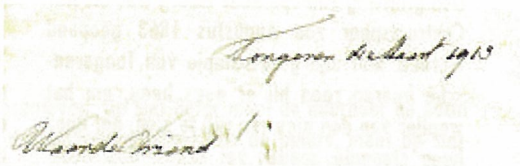
Tongeren 18 dec 1919
Waarde Vriend!

Vergun mij U even dank te zeggen voor Uwe, nu ja, open brief maar waarin ik U dadelijk herkende, tog niet alzoo de vele lezers der Eper courant, er is heel wat gegist en ook gemist, maar over het geheel is het gunstig beoordeelt en dat mij de eerste veel was wist U al toen U aan het schrijven was.
De dag zelf heb ik zoo ongedacht veel belangstelling ondervonden dat het mij nog als een wonder is. Ik meende zoo vergeten burgertje te zijn en van de post zijn 160 stuks ingekomen kaartjes brieven en Telegrammen. Ik begrijp het nog niet.

Mijn 15-tal kinderen en behuwdkinderen schaarden zich v.m. 9 uur al om mij, dat was al een aangrijpent oogenblik, niet het minst door de treffende woorden maar ik werd tevens verrast met een prachtigen boekenkast.
En nu noem ik U dit, omdat het net iets was voor de Courant. De familie R. heeft mij zeer waarderent bedacht en toegesproken, allen waren er voor overgekomen. Op ons verzoek hebben wij Woensdagavond de geheele buurt gehad, 46 personen regt gezellig. Maar nu hierover niet meer.

Veel gaat er op dergelijken dagen door het hoofd en de jaren zijn als een schaduw heen gegleden en de ouderdom en grijsheid is daar.

En nu waarde Vriend in de hoop van ook U aller welzijn onze hartelijken groeten aan U Moeder, de Uwe en U

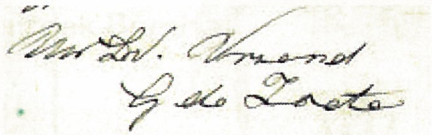
Met Lof. Vriend
G de Zoete

Hoewel de geschiedenis rondom deze Sint-Petersavond nu wel verteld is, denk ik toch dat het goed is een en ander te verduidelijken en een kleine toegevoegde waarde mee te geven. Van het krantenartikel met de ingezonden brief, geschreven door Hendrik Willem Heuvel, weet ik niet anders of het lag bij ons thuis.
De brief van Baas De Zoete echter kreeg ik met meerdere zaken uit handen van Heuvels kleinzoon, met de woorden: "Doet d'r má wat mee." U ziet het, dat heb ik gedaan.

Baas De Zoete is niet op een Sint-Petersdag uit Tongeren weggegaan, blijkens een brief ter gelegenheid van het 25-jarig huwelijk van Heuvel en Derkje Wesseldijk, geschreven op Tongeren, de 28e november 1916. Naast de welgemeende gelukwensen lezen we:
'Voor het overigen wat zal ik schrijven mijn opvolger Heer W. van Nie is hier reeds in mijn plaats werkzaam en wij denken bij goed weer en welzijn op 19 Dec. Tongeren te verlaten eerder is de woning te Doorn niet ter beschikking. Voor het overigen alles wel. Voor bespreking gevoel ik thans niet veel maar in schrijven geen lust. Verhuizen inpakken enz. vervullen het hoofd te veel thans.'

Zo vertrok de Oude Baas dan vanuit de vertrouwde tuinmanswoning naar Doorn, om te gaan wonen bij zijn ongetrouwde dochters Marretje, Martijntje en Rijkje.
Hoewel de beide vrienden elkaar niet weer zullen ontmoeten, blijft de briefwisseling bestaan. Het wel en wee in de wereld wordt besproken en ook Tongeren blijft beider gevoelens raken.

De zomer van 1918 brengt De Zoete nog eens door op Tongeren. In een op 2 september van dat jaar geschreven brief komen beide zaken aan de orde:
'Wat toch een drukkende en droeve tijd beleven wij thans en maar niets dan donkerheid in het verschiet. Wat heeft men al lang bezig geweest om de menschen te bescaven. Ze mogen wat verandert zijn maar verbetert nog niets. [...] Wel aardig die gedenksteen in Tongeren. Had ik er geweest ik had omtrent de wording nog wel een en ander kunnen mededeelen dat alligt anderen niet weeten. In Tongeren zijnde trok het mij erg aan, ja ik had er wel zo weer aan het werk willen gaan. Maar ook dat alles is geweest. [...]
Zouden wij elkander nog wel eens weerzien. U weet dat ook niet.
Achtent uw Vriend G. de Zoeten.'

In de brief van 18 december 1919 schrijft hij weemoedig:
'Van Tongeren hoor ik ook niet veel en dat komt ook al ik schrijf zoo niet meer en U ziet wel dat gaat ook niet. Maar anders, mijne gedachten zijn er nog o zoo veel en altijd hoop ik alles nog eens weer te zien.'
En in een pennenstreek: 'Wat wordt die Lubbert tog ook oud. Komt straks de ex Keizer*) te Doorn. Ik denk Februari dan woont Z.M. maar 12 minuten van mij af. Zie dat hadden wij ons ook niet kunnen voorstellen als wij samen over de oorlog spraken. Er wordt nu hier nog al veel gewerkt aan afsluiting. Woningen voor het personeel enz. Van iemand die het weten kon hoorde ik dat om die praatjes over

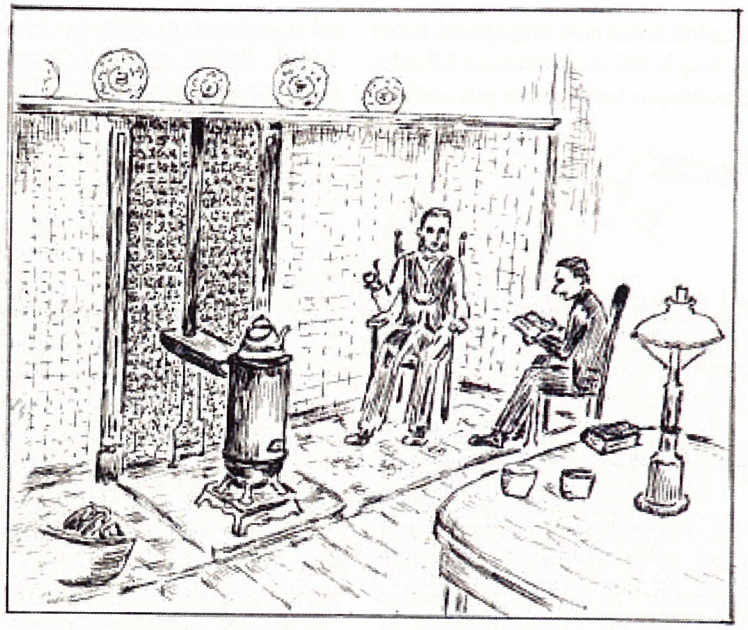

Baas De Zoete en H.W. Heuvel in het woonvertrek van de tuinmanswoning (Tekening: J.C. Kreffer)

uitlevering wert op het Kasteel van Amerongen gelachen. [...] Maar wat anders, ik heb vroeger wel eens gedacht, die Heuvel komt mij in de Zomervacantie nog wel eens opzoeken, er schijnt niet van te komen tog ik zou het gaarne willen.'
In zijn laatste schrijven van 12 maart 1925 aan zijn 'Waarde Vriend' dankt de Oude Baas voor enkele 'gedachtespinsels' door Heuvel aan hem opgestuurd. Naast het vermelden 'dat mijn gezondheid nog wel goed is maar de oogen zwak worden', ondertekent hij
Met hartelijken groet ook aan de uwen en Moeder

U oude Vriend G. de Zoeten

Gijsbertus de Zoeten overleed op 9 oktober 1925 te Doorn. Hij werd begraven op de oude begraafplaats aan de Tongerenseweg in Epe.

Hendrik Willem Heuvel overleed op de 13e mei 1926 te Borculo, waar hij 'daags na Hemelvaart ter ruste gebracht werd op 't kerkhof, terwijl de gieteling zong en het witte hoornbloempje en de blauwe ereprijs, die hij immer zo lief had, op dezen godsakker bloeiden: boden uit een hoogere wereld.'
Een wereld waarin de beide vrienden elkaar, ondanks een verschillende geloofsovertuiging, vast hebben weergezien.

*) De Duitse keizer Wilhelm II kreeg na zijn vlucht in 1918 asiel in Nederland. Na een verblijf van anderhalf jaar op Kasteel Amerongen kocht hij in 1919 Huis Doorn van barones De Beaufort. (Zij was de grootmoeder van Audrey Hepburn.) Na een grondige verbouwing werd Huis Doorn op 15 mei 1920 door hem betrokken. Hier zou hij op 4 juni 1941 overlijden. (Wilhelm II, geschreven door J.A. de Jonge, uitgever De Bataafsche Leeuw)

TEKENAARS OUDE GEBOUWEN

(3) Jan de Beijer

Freek Bomhof

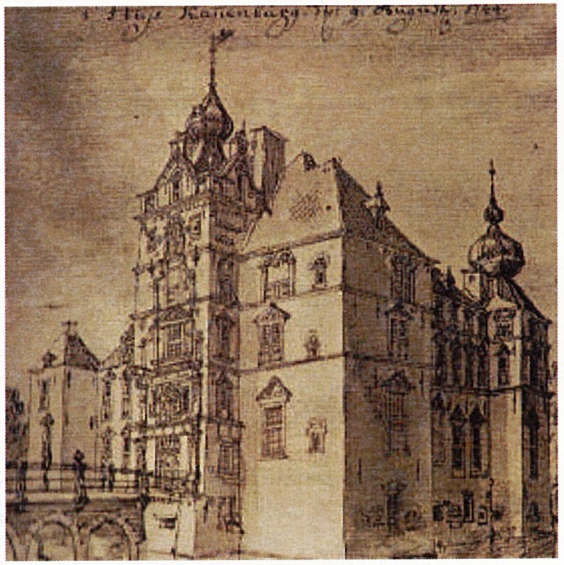

De Cannenburch (1744)

Jan de Beijer werd geboren op 24 september 1703 te Aarau in Zwitserland. Zijn vader Johan Jacob wierf huurlingen voor de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Op zesjarige leeftijd verhuisde Jan de Beijer met zijn ouders naar Emmerik.
In 1722 ging hij naar Amsterdam om bij Cornelis Pronk het tekenvak te leren. Cornelis Pronk (1691 -1759) was toen al de bekendste topografische tekenaar van de Nederlanden. Ook Jan ontwikkelde zich als een meester in topografisch tekenen.
Later woonde hij in Emmerik en Vierlingsbeek van waaruit hij reisde om tekeningen te maken in Limburg, Gelderland, Oostelijk Brabant en het gebied rondom Emmerik en Kleef tot Uerdingen. Veel van zijn werken werden als illustraties in boeken opgenomen, waaronder Het Verheerlykt Nederland, een uitgave in negen delen van 1745 tot 1774. Ook werden zijn tekeningen door particulieren gekocht.

In 1751 vestigde hij zich in Amsterdam, waarna hij veel tekenwerk maakte in het gebied rond Amsterdam en Haarlem. Hij tekende niet alleen, maar beoefende later ook de schilderskunst. Populair waren van hem de vele stadsgezichten. De Beijer leidde ook een tekenschool in Amsterdam.
Hij heeft zeer vele kastelen en buitenplaatsen getekend. In 1744 bezocht hij het dorp Vaassen en tekende op 9 augustus twee maal kasteel De Cannenburch.

Deze tekeningen geven diverse grote veranderingen weer van de buitenkant van het kasteel, vergeleken met de tekeningen van Pronk uit 1730, 14 jaar eerder. In die periode vonden

er ingrijpende verbouwingen plaats bij het kasteel. De brug liep toen nog naar de oude hoofdingang in de toren. In 1751 is de oude houten brug afgebroken. Op de plek van de oude entree in de toren werden de toegangsdeuren vervangen door een raam. Voor het kasteel werd een bordes met een nieuwe stenen brug gebouwd. De nieuwe ingangspartij in het midden van het kasteel gaf rechtstreeks toegang tot de grote hal en kwam op de plaats van de nog steeds bestaande, huidige brug.

Verder zien we op de tekening dat het westelijke bouwhuis ondertussen is gebouwd.
Aan de oostzijde zien we een boerenschuur met stalruimte en een hooiberg met onder de kap een wagen getekend. In 1752 werd deze bebouwing afgebroken en het oostelijke bouwhuis, het huidige restaurant 't Koetshuis, kwam ervoor in de plaats. Exact in spiegelbeeld van het westelijke bouwhuis, op het kleine torentje na in het midden van het oostelijke gebouw. Hierin bevindt zich nog steeds een uurwerk, beter bekend als 'het Kannenberger klöksien'. Dit uurwerk is gesigneerd met de volgende gegevens: 'Gilles de Beeve – Liège – 5 avril 1753'. Tevens komen op de tekeningen van De Beijer bekroningen boven de twee dakkapellen en ramen voor, die er in 1730 nog niet zijn. Ook in die tijd werden de stenen kruisvensters vervangen door houten schuifvensters.

De Beijer en zijn leermeester Pronk waren vrij nauwkeurige tekenaars. Door hen is een stukje bouwgeschiedenis van De Cannenburch bekend geworden. Of deze kunstenaars zich hiervan zelf ooit bewust zijn geweest, valt te betwijfelen. De Beijer was een vrolijke man met een opgewekt karakter. Maar hij leefde ook zeer ingetogen.

Na zijn werkzame periode in Amsterdam vertrok hij weer naar Kleef. Hij overleed te Emmerik op 15 februari 1780. Hij is 76 jaar oud geworden.

UIT HET LEVEN VAN TEUNIS VAN LOHUIZEN (2) In de ban van papier

Willy Smit-Buit

Dit artikel is het tweede uit een serie over Teunis van Lohuizen. Het is grotendeels gebaseerd op zijn memoires, waarin hij terugblikt op zijn werkzame leven als papierhandelaar.

Het papiermakersvak had Teunis grondig onder de knie gekregen bij Jan Palm, halfweg Epe en Heerde. Enkele jaren werkte hij voor zichzelf op de zuidelijke Wisselse molen, maar omstreeks 1850 begon hij, pasgetrouwd, als koopman. Zonder connecties moest hij een klantenkring opbouwen. Achteraf vond hij het leerzaam dat de rode loper nooit voor hem was uitgelegd. Toen zijn oudste zoon Jan op 16-jarige leeftijd in de handel ging, stuurde hij hem er ook alleen op uit.

Het scheelde dat Van Lohuizen kon terugvallen op een wijdvertakt netwerk van papiermakers. De Van Lohuizens waren verwant aan de Veluwse papiermakersgeslachten Jonker, Van Gerrevink en Poll, maar ook aan families in Apeldoorn en Beekbergen.
Papierverkopers leurden met monsters op zak langs de deuren. Tabakshandelaren, boekverkopers en drukkerijen, allemaal hadden ze papier nodig. Stad en land reisde Van Lohuizen af; doorgaans maakte hij gebruik van de Rhijnspoorlijn. Voor het traject van en naar de trein nam hij een rijtuig. Spoedeisende zaken handelde hij af per telegram.

De grootste vis was het Rijk. Regelmatig vond er een aanbesteding plaats van papier voor de Algemeene Rijksdrukkerij in Den Haag en voor de Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM) in Amsterdam. Nederland zat economisch in de lift en de contacten met Nederlands-Indië werden intensiever. Een en ander ging gepaard met een uitdijende papierwinkel. Alle kooplieden waren erop gespitst met de laagste prijsopgave de orders van het Rijk te bemachtigen. Teunis beschreef de aanbesteding als een echte rat race, waaraan hijzelf volop meedeed.
Op allerlei manieren werd het Rijk geplukt. Een veelvoorkomende truc was het goede papier bovenop in de kisten te leggen, het slechte onderin weg te moffelen. Dit euvel trof vooral het papier voor Indië, maar de jammerklachten van het gouvernementspersoneel overzee von-

den amper gehoor. Rijkskeurmeesters die moesten toezien op de kwaliteit en de sortering, waren dikwijls omkoopbaar. Voor de wegers gold hetzelfde. Teunis wist een koopman in Amsterdam die oud papier opkocht bij het Rijk, dit doorverkocht voor minder geld en toch veel geld verdiende!
Afgezien van één lafhartige poging deed Van Lohuizen niet aan omkoperij. Soms gunde hij een collega een voordeeltje. Hij beschouwde zichzelf als een secure en eerlijke koopman, die handel dreef in overeenstemming met de ongeschreven beroepscodes.
Van Lohuizen begreep omstreeks 1870 dat het handgeschepte papier op zijn retour was. De ministeries gingen over op machinaal vervaardigd papier en hout als grondstof verdrong de lompen. In de opkomende industrie lagen goede kansen voor een nieuwe carrière.

In Uit vroeger dagen, Tweede deel maakt Van Lohuizen de lezer deelgenoot van zijn

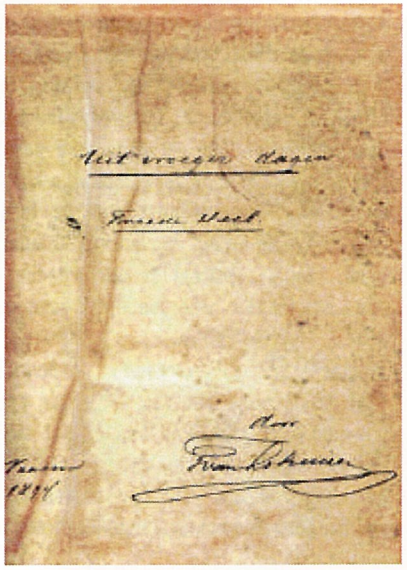

zakelijke contacten met de overheid; zijn overige klanten deden er blijkbaar minder toe. Teunis' aanstaande zwager Peter van der Vaart zette hem op het spoor van de handel. Hoe Van der Vaart onder de duiven schoot van de gevestigde orde, hoort Van Lohuizen van een collega-koopman. Daarna verhaalt hij over de listen en lagen van de kooplui bij de aanbestedingen van het Rijk. Bij de gebroeders Van Gerrevink in Wapenveld raakt hij onder de indruk van hun gedrevenheid. Hij laat hij zich aandienen bij de minister van Binnenlandse Zaken om het papier van Van Gerrevink te promoten en ten slotte vertelt hij over zijn smeergeldaffaire.

Teunis tekende op uit de mond van G. Hesselink hoe Van der Vaart aan klanten kwam:
'Hij (Hesselink) zat in het hotel De Wijnberg te Sneek te ontbijten, met nog een andere heer die hij niet kende. Hesselink begon hem te vertellen wie hij was, dat hij in papier deed en vroeg eindelijk, waarin hij reisde.
In kachelhout, was het antwoord.
Hé, in kachelhout? En kun je daar op reizen?
Ja, waarom niet? Iedereen gebruikt kachelhout: ik mocht veeleer vragen, hoe kunt gij reizen op een artikel als papier? (...) Als ik zo bij mijzelf reken, zie je, als ik eens een pakje postpapier koop, daar heb ik haast een jaar genoeg aan en wat geeft dat?'
Hesselink was zo naïef om zijn beste klanten op te noemen. Daarna gingen ze afzonderlijk de stad in, maar als Hesselink ergens kwam, ging Van der Vaart precies daar de deur uit of zat in het kantoor.
'Eindelijk zei Hesselink, terwijl hij weer bij een boekhandelaar was, gebruiken jullie zoveel kachelhout en kopen jullie dat van een reiziger?
Hoezo?

Wel, die meneer, die zo-even uitging, zie ik bij al uw collega's en hij doet in kachelhout.
Wat? zei de andere, in kachelhout? Ken je hem dan niet? Het is uw grootste concurrent: Van der Vaart uit Vaassen.
Ah! Zo!
Van der Vaart was hem bij alle klanten die hij hem opgenoemd had, voor geweest.'

Half maart 1847 kreeg Van Lohuizen een aanlokkelijk aanbod. Van der Vaart wilde hem graag als compagnon. Teunis durfde de stap niet te wagen vanwege Peters zwakke gezondheid. Achteraf terecht, want enkele weken later stierf Van der Vaart.
Teunis maakte zijn droom alsnog waar: net als Peter werd hij handelsreiziger in papier.

Een koopman die aannemer wilde worden van orders voor het Rijk, moest twee hordes nemen: de aanbesteding en de keuring. In het liberale tijdperk geschiedde de aanbesteding formeel in vrije con-currentie, maar in het geniep vormden de handelaren soms een kartel. Op de grote dag was iedereen zenuwachtig. De papierhandelaars werkten vaak met vaste papiermakers, die erop hoopten dat ze aan de slag konden, mits 'hun' handelaar de order in de wacht sleepte.
De biljetten met genummerde biedingen op de verschillende soorten papier werden verzameld in een gesloten bus. Zowel de biljetten als de bus werden verzegeld. Doorhalingen in de biedingen maakten het biljet ongeldig. Onder leiding van hoge ambtenaren op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, de directeur en de referendaris werden de prijsopgaven op de biljetten ten overstaan van de papierhandelaars en -makers opgelezen.

De handelaars haalden allerlei streken uit om achter de prijzen van de concurrentie te komen. Op 10 oktober 1871 trof Van Lohuizen de papiermaker E. van Delden, die niet meedeed met de aanbesteding van het Rijk, maar wel een lijstje tevoorschijn toverde met fictieve biedingen. Argeloos legde Van Lohuizen zijn prijzen er ter vergelijking naast. Deze informatie werd doorgespeeld aan de papierkoopman Van Gelder. Door omstandigheden werd Van Lohuizen toch aannemer:
'Toen hij (= Van Delden) dus mijn prijzen wist en zag dat ik voor 9b. fl. 4,80 had, is, of hijzelf of R. van Gerrevink dadelijk naar Van Gelder gegaan en gezegd: Van Lohuizen heeft voor 9b. fl. 4,80, jij fl. 4,85. Verander dat gewoon in fl. 4,78. Is dat niet alles zeer duidelijk? (...)
Ik antwoordde dan ook aan R. van Gerrevink, om hem te laten merken dat ik die schurkerij doorzag, eenvoudig dit: zeg aan uw vriend E. van Delden dat noch hij, noch gij, noch enig ander papiermaker uit Apeldoorn, dit papier aan mij zal leveren, ik laat het in Vaassen maken.'

Speelde Van Lohuizen zelf nooit een beetje vals? Teunis was met zijn vriend de papierhandelaar Willem Hissink 'in combinatie' voor de aanbesteding van de NHM. Op straat ontwaarden ze een concurrent. Hissink gaf zijn biljet gauw aan Teunis, zodat die bijtijds hun biljetten in de bus kon deponeren. Hissink ontfermde zich intussen over de 'patiënt':
'Hé! Vriend, ben je ook zo in Amsterdam? Maar, dat is waar ook, ge gaat zeker evenals ik uw biljet wegbrengen, voor de aanbesteding?
Ja.
Ze waren bij een koffiehuis.
Laten we hier even een kop koffie drinken.
Ja, maar wij hebben zo weinig tijd.
Tijd genoeg, nog een halfuur.
De koffie was warm en Hissink onophoudelijk

Het kantoor van de NHM,
Herengracht 466, Amsterdam

aan de praat. De man werd ongeduldig. Nu, zegt Hissink, ik moet immers zelf mijn biljet ook wegbrengen, als we de gewone weg zouden gaan, dan hadden we de tijd nodig. Maar ik ken hier alle straatjes en steegjes, dan couperen we een heleboel en lopen er zo recht op aan.
Een paar steegjes, maar ze raakten hoe langer hoe verder van het gebouw af. Zie, zegt Hissink, ik weet hier anders zo de weg, nu lijkt het toch dat ik me vergist heb, laten we wat aanstappen, het zou beroerd zijn als we te laat kwamen.'
De afloop laat zich raden!

Als de rijkskeurmeesters een partij papier afkeurden, was de strop voor de papiermaker. De aannemer kon in dat geval die levering aan een andere papiermaker opdragen voor rekening van de maker van het afgekeurde papier. Zowel de handelaars als de makers waren erbij gebaat het zover niet te laten komen.

Papiermonsters gaven een kwaliteitsindicatie, maar soms ging een handelaar persoonlijk naar de papiermolen om de kwaliteit te beoordelen. Van Lohuizen moest in 1869 op zoek naar een andere papiermaker vanwege een afgekeurde partij.

Over zijn bezoek aan de gebroeders Van Gerrevink, waar machinaal papier werd vervaardigd, schreef hij:
'L. van Gerrevinks zonen te Berghuizen kwamen bij mij, er over spreken. Zij hadden erg veel lust om dat papier te maken, maar wilden eerst proeven maken; of ik dan op een bepaalde dag naar hun fabriek wilde komen ten einde die proeven te zien en te beoordelen. Het was een lust te zien, hoe die beide wakkere broeders, de gansche dag bezig waren; nu eens de teint wat wijzigen, dan weer de grondstof veranderen; en eindelijk 's avonds zeide ik: Voor zover ik er bij lamplicht over oordelen kan, kunnen we het gerust wagen.'

De bekende papierfabrikant Lhoëst uit Maastricht had bij de keurmeesters een streepje voor. Daarom besloot Van Lohuizen zonder een zweem van autoriteitenvrees op audiëntie te gaan bij de minister van Binnenlandse Zaken. De keuring kon hij niet op haar beloop laten, meldde hij in ongepolijste zinnen.

'Die excellentie zit achter de groene tafel; aan deze zijde staat een stoel, maar hij nodigt mij niet uit te gaan zitten. Wanneer men nu iets gewichtigs te bespreken heeft en moet dat staande doen; terwijl vlak voor de minister dat nijdige schelkoord hangt, hij zijn hand al telkens daarnaar uitstrekt, eindelijk trekt, en de audiëntie is afgelopen. Dit moest ik voorkomen, maar hoe?

Ik vertelde hem, dat ik hem graag wilde spreken over een levering van papier aan de Landsdrukkerij, kreeg wat monsters uit de zak en legde die op tafel.
Dat ik hem niet zou ophouden met een lang relaas daarover, maar toch graag in korte woorden mijn belangen meedelen en zijn opinie daarover horen.
Is het gepermitteerd?
vroeg ik, op de stoel wijzende.
O ja, zeker, neemt u plaats.
Zie zo baas! dacht ik, nu sta ik niet weer op voor ge er alles van weet.
Ik zei dat men tegenwoordig aan de Landsdrukkerij streng, maar altijd billijk en zonder aanzien des persoons keurde, vrij wat loyaler dan vroeger; maar dat ik nu voor een exceptioneel geval stond.
Er worden monsters voorgelegd, overeenkomstig deze meest geleverde soort, dat sluit dus niet in, dat het te leveren papier van dezelfde fabrikant moet zijn, als het voorliggend monster, maar daaraan gelijk. (...)
Nu heb ik proeven genomen bij een binnenlandse fabrikant en heb hiervan het resultaat, en ik liet hem een monster van Lhoëst en van Van Gerrevink zien, ogenschijnlijk zijn die monsters volmaakt gelijk, maar een kenner zegt dadelijk: dit blad papier is van Lhoëst en dat niet en als men hem vraagt wat hij voor zijn gebruik zou kiezen, zou hij zeggen, ik geef voor het ene er geen cent meer dan voor het andere.
Enfin ik had uitgepraat; hij heeft zich natuurlijk nergens over uitgelaten en ik vertrok. (...)
Al het in die twee jaar door mij geleverde papier is goedgekeurd, en dat niet alleen, maar, in de volgende jaren werd door anderen datzelfde aangenomen en geleverd, maar niet van Lhoëst.'

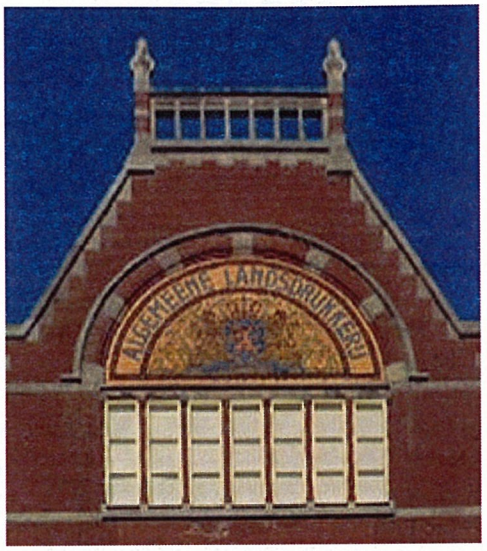

De gevel van de Algemeene Landsdrukkerij aan de Fluwelen Burgwal te Den Haag

Jouw papier is zo goed, dat ik het risico op mij neem, zei Van Lohuizen tegen H.J. Pannekoek op de Dorpermolen in Vaassen. Laat nu juist dit papier door de NHM afgekeurd worden vanwege de slechte sortering! Voor Teunis betekende dit een financiële aderlating. Spoorslags reisde hij naar Amsterdam. Hij besloot zijn morele bezwaren opzij te zetten en er 'enkele bankbiljetten aan te wagen', maar liever niet onder de ogen van zijn zoon:
'De heren keurders waren geen kenners, dus hoe te doen? Mijn oudste zoon Jan, toen op kantoor te Amsterdam, ging mee. Ik zei hem, als het soms gebeurt dat ik met die heren alleen wil zijn, zal ik je even aankijken.
We werden beleefd door een meneer ontvangen, deze liet van de beide afgekeurde partijen een riem (= pak van 500 vellen) binnenbrengen. (...)
Nu had ik veel van omkoperijen gehoord en

behalve dat ik niet wilde, begreep ik ook dat ik daartoe de tact niet zou hebben, maar, ik wist er geen raad op.
Ik keek Jan even aan, deze nam dadelijk zijn horloge: ik moet nog even op de Herengracht zijn, vindt ge het goed dat ik u straks hier weer kom afhalen?
O ja.
Ik was met de heer alleen, ik kreeg uit mijn zak een heel pak monsters en voorwaarden, en begon die met het papier te vergelijken, tussen die monsters kwam hier een briefje van fl. 40, daar een van fl. 60 uitkijken, maar, de man scheen daar niet op te letten. Zoals ik zei, ik had er de slag niet van. (...)
Eindelijk zei ik, men moet zulke heren altijd gelijk geven: die sortering van dat drukpapier is, zoals u terecht aanmerkt, niet heel correct. Dat is door hersorteren te verhelpen, laat ik nu die partij weer naar Vaassen komen, dat kost nogal vracht. Ik heb hier een goede vriend, de bekende gebroeders Koster van de Leliegracht, u misschien ook wel bekend, deze lui hebben verstand van papier. Als ik hun eens verzocht om dit voor mij te hersorteren?'

Dit voorstel werd goedgekeurd. Van Lohuizen instrueerde Koster als volgt: Koster moest de kisten ophalen en de inhoud ondersteboven gooien. Een paar weken later, sorteren kostte immers tijd, moest hij herkeuring aanvragen.
'Hij voldeed aan alles, liet het papier bezorgen, had gepraat als Brugman, maar was bij de keuring niet toegelaten, alzo geduldig afwachten. (...) Eindelijk een brief van de NHM, inhoudende een aanwijzing op de Nederlandse bank van fl. 8378,-- voor geleverd en goedgekeurd papier zonder meer. Ik was verstomd!'

In Uit vroeger dagen gaf Teunis van Lohuizen zonder het zich te realiseren aan, waar de sleutel lag van zijn succes als papierhandelaar. Hij was gewiekst. Bovenal had hij vakkennis en liet de zaken nooit sloffen. Zo heeft hij zijn steentje bijgedragen aan de Veluwse tak van nijverheid die een belangrijke ondersteunende functie had voor de economie van het Koninkrijk der Nederlanden.

Bron:
T. van Lohuizen, Uit vroeger dagen, Tweede deel, niet uitgegeven manuscript, Vaassen, december 1894-15 november 1897

Nadere informatie over de contacten van Van Lohuizen in alfabetische volgorde:

1. **Evert van Delden** was papiermaker op de Ugchelse beek.
2. **Lubbertus van Gerrevink** had zijn papierfabriek aan de Grift in Heerde in 1861 overgedragen aan zijn zonen Derk en Jan Willem.
3. **Reinier van Gerrevink Dzn.** was de laatste eigenaar van de Verbrande Molen op de Grift in Apeldoorn.
4. **Gerrit Hesselink** was een bekende papierkoopman in Zutphen: fa. G. Hesselink en zoon.
5. **Willem Hissink** was eigenaar van de papiermolen Nagedacht in Laag Soeren; hij dreef met zijn zonen eveneens een papiergroothandel in Zutphen.
6. **Hendrik Jansz. Pannekoek** was papiermaker op de zuidelijke Dorpermolen tussen 18[illegible] en 1871. Later vestigde Van Lohuizen daar zijn staniolfabriek.
7. **E. Pirmez**, minister van Binnenlandse Zaken van 2 januari 1868 tot 1 juli 1870. Van Lohuizen moet hem bedoelen. Een apart ministerie van Economische Zaken bestond nog niet.

AN DE KANTE VAN 'T KÄRRESPOOR
Zuuver in de leer ... (1)
Op schrif 'ezèt deur Alve

Tussen Heerde en Hattem. Dät wod'n der vrogger 'ezèg, äs ze Woapenvelde bedoel'n. Zo umstreeks 1850 was ter door in Woapenvelde een of-'escheiden käärkeleke groep, noa et veurbeeld van dominee De Cock uut Ulrum. Umdät in de 19e eeuw de Hervormde Käärke Staatskäärke was, waan der heel veule mensen die door verandering in wol'n breng'n, zowel an de lichtere as an de zwoardere kante. Al in 1836 wod'n der op de Veluwe de zogenaamde huusdiensen 'ehold'n, zoas in Woapenvelde, in Heerde, op De Voorne in Uune en op de boerderieje van Jan Peters van Tonger'n in Tonger'n. Zee liet'n door dan een ofgezette dominee prèèk'n.

De burgemeister in die tied, Van der Feltz, wol dät loat'n verhinder'n, want volgens et rech van vergaader'n moch'n door niet meer as 20 mensen bie mekääre wèèn. Mär der waan der altied veule meer as dominee Brummelkamp uut Hattem bie Jan Peters kwam prèèk'n. De burgemeister liet seldoat'n noar Epe koom'n, die in'ekwartierd mossen wod'n. Der wod'n ok verklikkers noar de saamkomsen 'estuurd, die moss'n overbriev'n, wie door allemoale 'ewès waan.
Tut die verklikkers beheur'n o.a. Hendek Visch, schoemaker in Epe, Hendek Stegeman, een boer'nknech, Willemina van Egteren, Heimen Brummel en Hendek Bonnenbäärg van 't Mugg'nveld. De schoemaker wod'n eers an de tand 'evüüld. Toe hee bie de boerderieje ankwam, had hee binn'n dudelijk helderop zing'n 'eheurd. Willemina van Egteren had ter ene met een zwät zäksien an een lange stok zien rondgoan.

En zo kwaam de geleuvigen op 21 november 1836 veur de rechter. Stèven Jan Mulder uut Woapenvelde kreeg een boete, en ok dominee Brummelkamp mos 100 guld'n betaal'n en Jan Peters 50. Ze ging'n in Hoger Beroep en op 12 januari 1837 wod'n ze vrie 'espreuk'n. Mä bie Härman Mulder in Wissel, die ok noar de dominee had 'eluusterd, wod'n de ruut'n in'egooid.
Ondertussen was ter in Epe al een 'moderne' dominee, Ds. Worst. Die zogenaamde modernen vergaader'n 's zomers soms in Tonger'n, want ok prof. Rauwenhoff was de nieje leer toe-'edoan, net zoas de bekende professor Kuenen.
In 1853 bint ter wéér samenkoms'n van de ofgescheidenen 'ewès in Tonger'n, op dezelde boerderieje. Door waan der toe ok wat bie van et Hul.

Toen dominee Worst met emeritaat ging, kwam alles opniej in de belangstelling te stoan. In de käärkeroadsvergadering van 3 september 1888 kwam der een schriev'n op toafel, ondertekend deur de gemeenteleden Jan Rozendal, E. Kasteel Ezn. en Willem Westerink, woarin de käärkeroad verzöch wod'n weer noar de reformatie terugge te goan. Deur de käärkeroad wod'n door ofwiezend op beslis, ze hadd'n de brief ontvang'n, mär der was algemeen beslis um die 'missieve' an de kante te legg'n.

'Westervelds plaatse' aan het Van Manenspad, omstreeks 1900 (Fotocollectie: Lijda van den Bremen-Jonker).
Het Ruwe Veen, een oude boerenplaats en de wereld daaromheen, blz. 124)

In diezelde vergadering viel et besluut um dominee J.A. Prins uut Dokkum as predikant veur de Grote Käärke in Epe te benüüm'n. Metene doarnoa is de groep die terugge wol noar de reformatie, uut de käärke 'egoan en bint ze veur eurzelf begön'n. Noa et uuttrèè'n wod'n deur disse groep käärke 'eholl'n bie Berend Bouwman in Tonger'n. Later was dät bie zien zeune, Kneels Bouwman, op de dèèle van de boerderieje die an de Wisselseweg 'estoan hef, op 't hoek bie 't Meul'npad. Nog later hadd'n ze een käärksien bie 't huus van Tiemen Prins, ok an 't Meulenpad. Nog weer later wod'n de käärke an de Bèèkstroate 'ebouwd.

De eerste dominee hier was ds. Bajema, die kwam doar in 1899, hee wod'n bevestig deur dominee Houtzager uut Kootwiek. Toen Ds. Bajema weer votging, heb ze een hele tied zonder 'ezèt'n, tutdät dominee Gèèlkärken kwam. Die is mär een paar joar 'eblev'n en toe noar Amsterdam vertrökk'n.

Op de boerderieje van Jan Peters van Tonger'n, woar rond 1850 de 'verboden' diensen 'eholl'n wod'n, woon'n later Reinder van Westerveld en Aaltien Jonker en nog weer later Hendek van Westerveld en Maria Vosselman. Die boerderieje, die veur an et Van Maanspad 'estoan hef, is uuteindelijk eind joaren '20 of 'ebrök'n.

Bronnen:
Alve (Aaltje van den Bremen-van Vemde) heeft in bovenstaande tekst (gepubliceerd in Veluws Nieuws, februari 1988) gegevens verwerkt uit het boek van ds. Chr. W.J. Teeuwen, Wegen Gods in Gelre, uitgegeven door uitgeverij Kok Kampen, 1935.

SCHAVEREN

J. Jacobs-Berkhoff

Deze buurt is de meest westelijke van de buurten die in vroeger tijden samen de buurschap of Marke van Empse (thans Emst) en Westendorp vormden. Alle buurten waren gegroepeerd om de uitgestrekte bouwgronden van de Emsterenk, die onverdeeld en in gemeenschappelijk gebruik waren van de Markegenoten, terwijl de westelijke heidevelden die ook onverdeeld waren, door de boeren gebruikt werden als weideplaats voor de honderden schapen die gehouden werden voor de wol en voor de mest die nodig was om de enkgronden geschikt te maken voor de rogge- en boekweitbouw.

Vroeg in de morgen trokken de schepers, gewapend met de 'schaopschuppe', met hun kudden door de mulle zandwegen en door de brede beken naar het 'veld', het hoge heidegebied in het westen. Ze keerden eerst 's avonds terug, voorafgegaan door de 'belhamel' op wiens belgeklingel de schapen volgden, bij elkaar gehouden door de kluiten zand die de scheper met grote handigheid naar een afdwalend schaap of lam wierp.

De waterafvoer uit de hoge velden en bossen was destijds zo slecht dat tussen de buurschap en de velden en bossen zich uitgestrekte moerassen, venen, poelen en beken bevonden, die slechts op enkele zandige plekken doorwaadbaar waren voor mens en dier. Deze plekken werden in de middeleeuwen, en nog lang daarna toen er nog geen bruggen en kommen waren, 'voorden' genoemd. De plek nu waar de Emster boeren, althans hun schepers, met hun schaapskudden of 'troppen' door het water moesten om het hoge veld te bereiken, lag in

Schaapherder met zijn schapen, hond en onmisbare 'schaopschuppe'.
Foto: Met dank aan Gemeentearchief Epe

de buurschap Schaverden.

In zeer oude tijden heette het Schaffoerden, op zijn Hollands schaapvoorde. Dit werd in de loop der tijden in de volksmond verbasterd tot Schafferden, Schaverden en nu Schaveren.
Het was maar een klein gebied. Er lagen enkele boerderijen en er stonden meerdere schaapskooien. De schaapvoorde lag vrijwel zeker tussen wat nu Oranjeweg en Pollenseveenweg heet. Na het huidige restaurant begon het Pollenseveen.

In 1722 vroegen de boeren aan de ambtsjonkers van Epe (het toenmalig gemeentebestuur) hun een schriftelijk boerrecht te geven, waarnaar zij de marke konden besturen. Dit werd toegestaan. Het nieuwe boerboek werd opgemaakt en getekend door de ambtsjonkers, onder andere de Heer Van Isendoorn à Blois van de Cannenburch en door alle geërfden van Emst en Westendorp. Van deze laatsten tekenden het eerst Evert Peters Westendorp, zijn zwager Willem Hermens Westendorp, beiden van De Emsterhoff, en Aert Reinders van het geslacht Van Westerveld te Schaverden. Deze laatste werd in 1661 gedoopt en is de stamvader van de Van Westervelds. Waarschijnlijk is de naam ontstaan doordat de familie bij het 'veld' ten westen van Emst woonde.

Enkele generaties later woonde Reinder Hendriks van Westerveld, geboren in 1767 en gehuwd met Neeltje Gerrits Pijkeren, in Schaveren. Hun zoon Hendrik ging naar Tongeren en woonde aan het Van Manenspad. Zoon Gerrit werd in 1837 de eerste schoolmeester in Emst en zoon Jan bleef op de boerderij. Deze Jan, geboren in 1807, kreeg o.a. vier zonen: Reinder ging naar de door zijn schoonvader Jan Vosselman Bosch gekochte boerderij De Emsterhof; Jacob bleef op de boerderij in Schaveren; Gerrit trouwde met Egbertje Krijgsman van de Burgerenk in Epe en ging in de boerderij (nu Oranjeweg 63) wonen. Heimen kwam tussen beiden in wonen op de Oranjeweg, nu 65.
Alle vier kregen een zoon die Jan heette. Om nu de Jannen in Schaveren uit elkaar te houden, werden ze Heimens Jan, Jaopiks Jan en Gaerts Jan genoemd.
Jacobs Jan trouwde op latere leeftijd met de weduwe Brummel. Zij had één zoon. Omdat het echtpaar geen verdere kinderen kreeg, ging de boerderij over naar de familie Brummel. Deze boerderij (nr. 67) is later afgebrand.
Gerrits Jan bleef op de boerderij nr. 63 en was onder andere raadslid van de gemeente Epe. Zijn broer Lubbertus van Westerveld (mijn grootvader) ging eerst naar Tongeren, maar kwam terug naar de Oranjeweg (nu 79). Samen met broer Jan was hij lid van de Eper Harmonie en speelde klarinet. Hun zuster Evertje trouwde met Willem Jonker en ging eerst op de Loobrink wonen. Later woonden zij in de 'Stroete'. Zus Johanna trouwde met Jan Bibo en woonde in Zuuk.

Met dank aan mijn broer G.H. Berkhoff, H.J.zn.
Het eerste gedeelte is afkomstig uit oude familiebestanden.

HAGEDOORNS PLAATSE OPENT DEUREN AL IN FEBRUARI

Het Veluws Streekmuseum Hagedoorns Plaatse aan de Ledderweg 11 te Epe is dit jaar al geopend in het voorseizoen. In de maanden februari en maart is het mogelijk het museum op woensdag en zaterdag van 13.30 tot 17.00 uur te bezoeken.

Hagedoorns Plaatse kon het jaar 2007 goed afsluiten. De opening van de nieuwe tentoonstellingsruimte, de kapschuur, is succesvol verlopen. Voor velen was dit tevens de eerste maal een bezoek te brengen aan het museum. Dit zien we terug in het bezoekersaantal dat meer dan verdrievoudigd is. In 2008 zal het aantal nog groeien, gezien de vele plannen en mogelijkheden van het museum.
Na een herinrichting en rangschikking van de 'nieuwe' collecties en het zoeken naar nieuwe exposities heeft het bestuur besloten dit jaar het museum ook in het voorseizoen te openen voor het publiek, en wel op woensdag- en zaterdagmiddag van 13.30 tot 17.00 uur.

In de eerste helft van het jaar zijn er verschillende tentoonstellingen binnen het museum te bezichtigen. Van februari tot en met eind december is de expositie 'Kerkdracht op de Noord-Veluwe'. De klederdracht was vroeger onderhevig aan het geloof. Naast de dracht die men naar de kerk droeg, had elke speciale gebeurtenis zijn eigen specifieke dracht. Binnen de tentoonstelling krijgt men een goed beeld van de verschillende klederdrachten en accessoires die er in die tijd werden gebruikt.

Van februari tot en met april is er op de bovenste verdieping de fototentoonstelling 'Een eeuw geleden - Epe en omgeving en enkele bewoners', een fototentoonstelling over het dagelijks leven in Epe. Er zijn foto's te bezichtigen uit het archief van het museum, aangeboden door verschillende bewoners van Epe en omgeving. De zwartwitfoto's geven een aardige impressie van het leven in en rond Epe omstreeks 1900.

De workshops die we vorig jaar in de zomervakantie hebben georganiseerd, werden erg goed bezocht. Menigeen was er zeer positief over en bezocht meerdere workshops. In de krokusvakantie worden er op woensdag 27 en donderdag 28 februari weer kinderactiviteiten georganiseerd. De kinderactiviteiten zijn gericht op het voorjaar en het nieuwe leven. We proberen de kinderen een impressie te geven van het ontluikende nieuwe leven: lammetjes worden geboren, bollen komen met hun kopjes boven de grond, de eerste prille bloemetjes en blaadjes laten zich voorzichtig zien. Daarnaast mogen de kinderen zelf aan het werk met materialen en verwerkingsvormen die aanslui-

ten bij het thema. Inschrijven van tevoren is niet noodzakelijk.

Hagedoorns Plaatse laat de bezoeker het landleven beleven. Hier kunt u, naast het bezichtigen van de verschillende collecties, ook zelf deelnemen aan diverse activiteiten. Op deze manier ervaart u het zware leven van de boer en boerin op de arme zandgronden van de Veluwe aan den lijve.

In 2008 zijn de openingstijden van het museum als volgt (**maar** u kunt het museum ook op afspraak bezoeken):
Februari/maart: woensdag en zaterdag 13.30-17.00
April t/m oktober: dinsdag t/m vrijdag 11.00-17.00; zaterdag 13.30-17.00
Juli t/m september: ook op zondag 13.30-17.00
November/december: woensdag en zaterdag 13.30-17.00 uur
Voor meer informatie kijkt u even op:
www.hagedoornsplaatse.nl

BOERENWIJSHEID
Wim van 't Einde

Om de zwarte handel in de crisisjaren tegen te gaan, besloot de overheid dat vanaf 23 oktober 1933 aardappels alleen nog vervoerd mochten worden als de vervoerder in het bezit was van een vervoersbewijs. Om een vervoersbewijs te kunnen krijgen, moest een telerkaart worden overlegd. Alleen handelaren, die lid waren van de Gewestelijke Aardappelorganisatie voor Gelderland, konden op deze manier nog aardappelen vervoeren. Vervelend dus voor die boeren die daar niet waren ingeschreven en toch elders nog een afnemer hadden.

Zo gebeurde het dat een 17-jarige boerenzoon voor zijn vader een mud aardappelen naar een koopman in de stad moest brengen. De aardappelen werden in een zak gedaan en de zak werd met een touwtje dichtgebonden. Een vervoersbewijs had de beste boer niet. De zak werd op de bagagedrager voor op het stuur gezet en de zoon reed naar de stad. Daar aangekomen werd de jongen aangehouden door een veldwachter die hem verzocht het vervoersbewijs te tonen en dat kon de jongen niet. De veldwachter legde daarop beslag op de aardappelen. De jongen gaf daar direct gehoor aan en maakte het touwtje los en stortte de aardappelen in de berm van de weg. Hij stapte op zijn fiets en reed met de lege zak weg. De verbaasde veldwachter had het nakijken. Daar stond hij met een mud losse aardappelen.

De jongen fietste echter niet veel verder. Na de eerste de beste bocht stapte hij af en verborg zich achter de struiken. Ervan overtuigd dat de diender der wet de aardappelen toch niet mee kon nemen, wachtte hij zijn kans af. Toen de veldwachter verdween, sprong hij op zijn fiets, ging terug naar de plek waar hij de aardappelen achter had gelaten, deed deze weer in de zak en bezorgde zijn voorraad alsnog bij de koopman.

Nieuws- en Advertentieblad, 21 oktober 1933 en 28 oktober 1933

Inhoudsopgave

Een terug- en een vooruitblik - Evert de Jonge 1

Mededelingen en agenda 1

Landschapsontwikkelingsplan van Veluwe tot IJssel - Evert de Jonge 3

De Emsterhof: eens woonplek van de Veluwse richters (1) Evert de Jonge 5

Aanvullingen op foto ULO-school 1946 - Jan Stel 11

Kerk en kunst, de geschiedenis van de inrichting van de Grote Kerk te Epe, II. Na de reformatie (1) - Jan van Zellem 12

Verblijfplaats gezocht 20

Jaarlijkse Oener slacht - Jan Kiesbrink 21

Papier- en koperindustrie - Evert de Jonge 23

Hoge of lage grond - Aaltje Leurink-van Vembde 25

De Oener kerkgeschiedenis (7), De hof van Sint Marie (1) - Jan de Graaf 26

Frans Schumacher schreef boek over Vaassense Dorpsstraat - Wim van 't Einde 30

Straten in Vaassen: Meester Tiemanstraat - Freek Bomhof 32

Sint-Petersavond 1913 - Lijda van den Bremen-Jonker 34

Tekenaars van oude gebouwen, (3) Jan de Beijer - Freek Bomhof 39

Uit het leven van Teunis van Lohuizen, (2) In de ban van papier - Willy Smit-Buit 41

An de kante van 't kärrespoor / Zuuver in de leer - Alve 47

Schaveren - J.Jacobs-Berkhoff 49

Hagedoorns Plaatse open deuren al in februari 51

Rectificaties op artikelen: Jan de Graaf (blz. 2), G. van Limburg (blz. 29)

Drie bijdragen n.a.v. artikelen in Nieuws- en Advertentieblad (1933), - Wim van 't Einde: Wildwest op de Veluwe (blz. 4), Graffiti (blz. 33), Boerenwijsheid (blz. 52)